

Spetsialne fond

EESTI KIRJANDUS

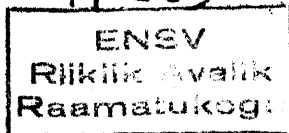
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTHAL, J. JÖGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

KUUESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1922

SP, 289

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1922

XVI AASTAKÄIK

№ 9

Läti Hendriku kroonika kriitika. 5

Vahelekiilumise otstarve ja motiivid. Eesti riiklus ja põllumajandus.

Vahelekiilundite otstarve selgub meile, kui me Läti Hendriku kroonikat loeme ilma nendeta. Siis ei muutu ajalooline tegevustik, kandev ajalooline lõng: kõik sünnib vahelekiilunditeta palju loogilisemalt, järjekindlamalt, palju loomulikumalt. Kogu kirjeldus on ühtlane toiminguga ja stiili poolest kui ka kirjutaja ajaloolise mõtteviisi poolest.

Vahelekiilundid muudavad tähtsalt kroonika sisu, sündmustikku; eriti järsult moonutavad nad ajaloolist käiku Eestis, ja Eestis ajajärku kuni Lembitu surmani! Kõige tähtsamad vahelekiilundid on sihitud Lembitu vastu, on sihitud olude ja sündmuste moonutamiseks Eestis Lembitu ajal: nad on sihitud Lembitu ja Eesti „riikluse“ vastu.

Ilma vahelekiilunditeta paistab kroonikas Eesti riiklus palju täielisemana, võrdlemisi kõrgelt arenenuna; Eesti välispoliitikas on kavalikkust, süsteemi, ja vahekord naabritega selle tõttu palju „kultuurilisem“, loomulikum — inimlikum. Eriti paistab Eesti välispoliitikas suur rahupüüd, rahupoliitika rahulepingute kaudu naabritega, eriti ka sakslastega; Eesti paistab palju vastutulelikum Rooma kirikule resp. ristiusule, s. t. Lääne-Euroopa kultuurile.

Vahelekiilundid - võltsingud peavad segama, varjama fakte, peavad neid näitama moonutatuna kuni karikatuurini, peavad näitama sündmusi kasulikuna Saksa politikale.

Kõik tähtsamad vahelekiilundid A₁, A₂, B₁, B₂ on asetatud rahulepingute ette, nende rahulepingute sobitamiste ette, mis olid Eesti poliitika, Lembitu poliitilise aktiivteedi ja õskuse saavutused. Selles vahelekiilumis-süsteemis on selge poliitiline siht: tahetakse näidata, et eestlaste resp. Lembitu rahupoliitika ei olenenud mitte Eesti poliitilis-

strateegilisest situatsioonist, ei sündinud mitte eestlaste algatusel, vaid need rahulepingud olid neile peale sunnitud, vastu nende tahtmist tehtud: eestlastel ei jäänud muud üle kui rahu vastu võtta ja lepingutingimusi tunnustada. See vahelekiilundite otstarve on liiga läbipaistev, et temas võiks kahelda.

See „dokumentide võltsimine“ laseb oletada sakslaste tarvet, teatavaid pealekaebamisi nende vastu, teatavaid süüdistusi paavsti juures ordu tegevuse vastu, eriti ordu vastutöötamist Eesti rahupüüdele, valeandmete najal kõrgel kohal kahjutuks teha ning näidata, et eestlaste resp. Lembitu rahupüüd, sellest olenev korraldatud riiklus — tühi luule on. Säherdune dokumentide võltsimine ei olnud tol ajal võõras ka mujal¹⁾, eriti käsitleti seda aga, nagu edaspidi näeme, õige jõhkralt meie ordumeeste poolt.

Balti ajaloolased on „urkunde“de — algkirjade võltsimise küsimusega tegemist teinud (Hildebrand, Schirren j. t.) ja on õige paljude algkirjade algupärasuse juurde küsimismärgi pannud. Kuid nad on vähem tähelepanu pööranud L. H. kroonika enese peale selles mõttes, võib olla, sellepärast, et neid ei huvitanud võltsimised Eesti (resp. pärismaalaste) kahjuks. Läti H. kroonika ei ole liht ajaraamat, jutustus sündinud asjust 13. aastasaja alul, vaid on tähtis poliitiline, juriidiline dokument, ainuke teatavast ajajärgust, s. t. sakslaste sisserändamise alg-ajast Baltimaile, määrast dokumenti sakslased pärast oma õiguste kaitseks, oma eesõiguste nõudmiseks põhjenduseks ette töid.

Just vahelekiilundite kaudu omandab, nagu alguses tähendime, L. H. kroonika polemiseeriva iseloomu. Ta kujuneb apoloogiaks, kaitsekirjaks saksa, eriti ordu politikale, kus saksa politika riigioskust püütakse ülistada ja viimse võimaluseni alandada, „maha teha“, Eesti riiklust, eriti Lembitu, kui Eesti valitseja, riigitarkust, tema kui riigijuhi osavust diskrediteerida, halvutada.

Vahelekiilundid peavad lühidalt ja selgelt näitama, et Eesti ega Läti ei osanud iseseisvalt elada ega riiklist korda alal hoida. Eestlased-lätlased, üldse pärismaalased Liivis-Eestis, oleksid üksteist elavalt „ära söönud“, ära hävitanud, kui mitte Saksa kare käsi ei oleks korda loonud neis mais, pärismaalasi väevõimuga sõnakuulamisele ja korrale — õigele riiklusele — s u n d i d e s.

* * *

1) Selleks tuleb lugejal tutvuda uurimisalaga „Urkundenforschung“, mis eriliseks, õige laialiseks teaduseharuks välja on kujunenud.

Eesti resp. Liivi riikluse asjus heidab valgust üks vahele- või väljakiilund, mida Balti uurijate keskel sõelutud.

Läti Hendriku kroonikas leidub tõendus, et Turaida liivlased peale Ako mässu a. 1206 pöördunud Saksa ilmliku asjaajaja, advokaat Alobrandi poole nõudmisega: sakslased mõistku liivlaste üle kohut ilmlikes asjus Rooma õiguse põhjal¹⁾ (10.15): „Thoreidenses vero, receptis sacri baptismatis-mysteriis, cum omni jure spirituali,

1) Toome selle huvitava osa kroonikast täieliselt: „Thoreidenses vero, receptis sacri baptismatis mysteriis, cum omni jure spirituali, rogant sacerdotem suum Alobrandum, ut, sicut in iure spirituali, sic et eos expediat in civilibus causis, quod nos dicimus in iure saeculari, secundum iura Imperatorum Christianorum. Gens enim Livonum, quondam erat perfidissima, et unusquisque proximo suo, dummodo erat fortior, quod habebat, auferebat vi: et ideo in baptisinate huiusmodi prohibita sunt, violentiae, furta, rapinae, et his similia. Qui autem ante baptismum spoliati fuerant, dolentes de rerum suarum paratarum amissione, eo quod sua recipere per violentiam post baptismum non audent, iudicem saecularem pro rebus huiusmodi terminandis petebant. Unde Alobrando sacerdoti tam de spiritualibus causis, quam de civilibus audiendis, primitus iniunctum est. At ille iniunctum sibi officium tam propter Deum, quam pro peccatis suis, fideliter administrans, furta et rapinas coercedo, iniuste ablata restituenda, Livonibus viam iuste vivendi demonstravit. Placuit autem Livonibus ista Christianorum consuetudo primo anno, eo quod per fideles et iustos viros huiusmodi advocatae administraretur officium: quod postea per manus diversorum iudicum saecularium laicorum propter turpem auri cupidinem, per universam Livoniam, Lettigalliam et Estoniam nimis est depravatum: qui tam pro bursae suae impletione, quam iniustitiae intuitu huiusmodi advocatae officium exercuerunt.“

„Turaidlased aga palusid, võttes vastu püha ristimise sakramendi kõige vaimuliku õigusega, oma preestrit Alobrandi, et tema mõistku nende juures kohut, nagu ta toimetab vaimulikus õiguses, ka kodanlistes asjades, nagu öeldakse, ilmlikus õiguses — kristilikkude keisrite õiguse põhjal. Liivi rahvas oll aga enne väga ebaustav, ja igaüks võttis ära vägivaldselt oma naabrilt, mis sel oli, kui ta oli temast tugevam: ristimises keelati ära niisugused vägivalda-teod, vargused, röövimised ja sarnased nähtused. Kellelt oli aga riisutud enne ristimist, need kannatasid oma asjade endise kaotuse läbi; et nad oma asju ei sõندانud peale ristimist tagasi võtta vägivaldaga, palusid nad tungivalt niisuguste asjade otsustamiseks ilmlikku kohtunikku. Sellepärast tehti Alobrandile ülesandeks esialgu kuulata (ja otsustada) nii vaimulikkudes kui ka ilmlikkudes tüliasjades. See aga, sooritades oma kohustust nii Jumala pärast kui oma pattude põhjusel ustavalt, piirates vargust ja röövimist ja tagasi toimetades seda, mis ülekohtuselt ära võetud, näitas liivlastele teed õigeks elamiseks. Liivlastele aga meeldis seesugune kristlaste komme esimesel aastal, sellepärast et seda kohtupidamist ja õigusemõistmist toimetasid õiglased ja ustavad mehed; pärastpoole aga langes väga (kohtupidamine) kogu Livoonias, Letgallias ja Estonias, (sest et seda toimetati) mitmesuguste ilmlikkude kohtunikkude läbi inetu raha-ahnuse tõttu, kes nii oma rahakoti täitmiseks kui ka ülekohtu meelsuses täitsid niisugust kohtumõistmise kohustust.“

rogant sacerdotem suum Alobrandum, ut, sicut in iure spirituali, sic et eos expediat in civilibus causis, quod nos dicimus in iure saeculari, secundum iura Imperatorum Christianorum.“ „Turaidlased (liivlased) aga palusid, võttes vastu püha ristimise sakramendi kõige vaimuliku õigusega, oma preestrit Alobrandi, et tema mõistku nende juures kohut, nagu ta toimetab vaimulikus õiguses, ka kodanlikes asjades, nagu öeldakse, ilmlikus õiguses — kristlikkude keisrite õiguse põhjal.“

Bunge¹⁾ tahab sõna Imperatorum vahelekiilundiks pidada, jättes üksi „iura Christianorum“, põhjendades oma oletust: 1) et sel ajal isegi Saksamaal Rooma õigus võõras oli ja 2) et Zamoiski käsikirjas sõna Imperatorum puudub ning üksi „iura Christianorum“ leidub.

Sõna „Imperatorum“ väljajätmisega muutub aga lause mõiste õige tähtsalt. Kui jätta üksi „iura Christianorum“, tuleb Turaida liivlaste nõudmist nii mõista: nad nõudsid, nende üle mõistetagu kohut „kristlaste õiguse põhjal“²⁾; kui aga võtta liivlaste nõudmist, nagu see leidub teistes käsikirjades, nii ka Gruberi väljaandes ja Gruber-Hanseni väljaandes (lk. 108): „eos expediat in civilibus causis, quod nos dicimus in iure saeculari, secundum iura Imperatorum Christianorum“ — siis saame hoopis teistsuguse, otse vastupidise käsituse Turaida liivlaste nõudest. „Iura Imperatorum Christianorum“ tähendab nimelt Rooma õigust, nagu keisri Justinianuse Rooma õiguse seaduste pandekte, mis välja antud a. 533 p. Kr., sel ajal nimetati.

„Rooma õiguse“ tarvituselevõtmise nõudmisega „tsiviilasjades“ seavad aga end Turaida liivlased kultuuriliselt õige kõrgele astmele, eriti riikliku korralduse käsitamises. Kuid just see kõrgus, see kõrge arusaamine riiklikust õigusest ongi, mida balti saksa ajaloolased kuidagi ei taha mõõnda ei liivlastele ega kaugeltki mitte eestlastele.

Kuid ei ole mingisugust kaaluvat põhjust sõna „Imperatorum“ vahelekiilundiks lugeda. Zamoiski käsikiri, olgugi mõnes tükis parem, on siiski ümber töötatud ja ordule kasulikus sihis, nagu vahelekiilund „non bene“, millest kõnelime, õige kujukalt mõista annab.

Kogu see 10.15 paragrahv L. H. kroonikas näitab, et siin mitte ei soovita tsiviilasjades „kristlaste õigust“, missugust õigust õieti olemaski ei ole sõna juriidilises

1) Das Römische Recht in den Deutschen Ostseeprovinzen Russlands, Dorpat 1833, pg. 5.

2) Pabst on oma tõlkes võtnud „Kristlaste õigus“.

mõttes, vaid liivlased nõuavad „Rooma õigust“ — kus kodanlised õiguslised vahekorrad kindlasti ära määratud.

Liivlaste õigustunne oli nii tugev, et ta Gruberilt pilkava ääremärkuse avatleb. „En! candorem horum hominum“ (lk. 111) — „mäherdune hellus nendes inimestes“.

Me leiame nimelt 10.15 järgmise lause: „Qui autem ante baptismum spoliati fuerant, dolentes de rerum suarum paratarum amissione, eo quod sua recipere per violentiam post baptismum non auderent, iudicem saecularem pro rebus huiusmodi terminandis petebant.“ — „Need (liivlastest), kellelt en n'e ristimist midagi ülekohtuselt oli riisutud, kannatasid oma asjade kaotuse läbi; et nad aga pärast ristimist oma asju vägivallaga ei sõandanud tagasi võtta, siis nõudsid nad niisuguste asjade lahendamiseks ilmlikku kohtunikku.“

Siin ei ole mingit põhjust liivlaste „helluse“ üle pilgata, vaid asjaolu kainelt käsitleda. Liivlased tahavad ülalmainituga vaid ütelda: Enne ristiusu tulekut, enne kristlaste võimu, on meil omavahel palju asju oma õiguse järele kujunenud; neid nüüd tagant järele kristlaste võimul otsustada ei pea meie, liivlased, mitte õigeks. sest kristlaste „õiguse“ põhjal on enne teisi juhuslikult ristitud liivlased liiga eesõigustatud; niisugustes tüli- ja nõudeasjades nõuame meie käsituselevõtmist „R o o m a õiguse põhjal“.

See on täiesti arusaadav ja kõigiti põhjendatud nõudmine ning annab selget tunnistust pärismaalaste kõrgest õigustundest, eriti võrreldes sissetunginud juhusteotsijate sakslaste õigustundega.

Liivlased ei soovinud mitte „iura Christianorum“, nagu see selgub nende pärastistest toimingutest. Tõstes mässi 1212. a. sakslaste vastu, oli neil pea-tüliaineks „iura Christianorum“ ülekohtune käsitlemine saksa kohtumõistjate läbi. Isegi Kaupo lausub sel puhul (16.2): „Ta ei tahtvat ristiusust mitte taganeda, kuid tahtvat liivlaste ja lätlaste heaks piiskopi juures nõuda, „ut eis iura Christianorum alleviantur“ — „et neile kergendataks kristlaste õigused“. Kuid teised, peale Kaupo, ei tahtnud kuulda mingisugusest leppimisest ega „kergendusest“, vaid tahtsid sakslasi ühes „nomen Christianum'iga“ Liivimaa alalt täiesti välja pühkida.

A. 1206 oli liivlastel seda enam õigust ja põhjust nõuda vahekorra korraldamist sakslastega R o o m a õiguse põhjal, sest et nad siis veel ei allunud sakslastele, vaid:

Liivi riik astus Kaupo politika mõjul teatavasse õiguslikku vahekorda Rooma kirikuga piiskopp Alberti kaudu.

See paragrahv (10.15) on kõigiti huvitav ning teda tuleb teravalt tähele panna ja kriitiliselt kaaluda. See koht kroonikas on nähtavasti aegsasti kroonika toimetajate tähelepanu äratanud, mille pärast arusaadavad on üksikud vahele- ja väljakiilumised: ta on kroonikas sihilikult toimetatud. Sellesamas kohas leiame lause, mis asjaolu kahtlemata vales valguses tahab näidata: „Gens enim Livonum quondam erat perfidissimus, et unusquisque proximo suo, dummodo erat fortior, quod habebat, auferebat vi.“ — „Liivi rahvas oli aga enne väga ebaustav, ja igitiks võttis ära oma naabrilt vägivaldselt, mis sel oli, kui ta oli temast tugevam.“ — See lause tundub nii sihilik, et kahtlust äratub, kas ta tõesti on algkroonika oma. Pabst teeb selle lause kohta oma tõlkes õigusega ääremärkuse (lk. 77): „Kaum glaublich; der Chronist ist den Liven überhaupt nicht hold.“

Et seda paragrahvi (10.15) sakslaste kasuks pärast on pehmendatud, moonutatud, näitavad üksikud teisendid ära- kirjades! Nii puudub Zamoiski ära kirjas „propter turpem auri cupidinem“ — „kulla (raha) jõleda ihnuse pärast“ lauses: „Meeldis aga liivlastele see kristlaste komme esimesel aastal, sest et teda käsitlesid ausad ja õiglased mehed niisuguse kohtumõistmise alal (huiusmodi advocatae administraretur officium): mäherdune (komme) pärast- poole väga teotati mitmesuguste ilmlikkude kohtunik- kude käte läbi nende jõleda raha-ahnuse pärast — kogu Livoonias, Letgallias ja Eestis.“ Selle lause puudumine Zamoiski ära kirjas tunnistab, et selles kroonika ära kirjas juba kindlasihiliselt muudatusi on tehtud ja nimelt ordu kasuks, nagu seda oli ka „non bene“ lisand: jõle raha-ahnus käib ilmlikkude asjaajajate kohta; sellepärast tundis käsikirja toimetaja ordumees tarvidust ordule haavavaid ütlushi välja jätta.

Niisama näeme Zamoiski ära kirjas teksti muudatust ordu kasuks, kui sealt loeme mainitud osa lõpulauses „quam iniustitia intuitu“ asemel „quam iustitiae dei intuitu“. Zamoiski ära kiri kaitseb ordu, tahtes ütelda: „ilmlikud (ordu) kohtunikud rikkusid kohtumõistmist oma rahakoti täitmiseks, kuid toimetasid ka „jumala õiguse meelsusel“, kuna teistes ära kirjades, nagu tähendime, leidub: nad roojastasid kohtumõistmist mitte üksi raha-ahnuses, vaid ka ülekohtusest meelsusest aetuna, s. t. nad vaatasid isiku

peale, mitte õiguse peale. Nagu näha, käib Zamoiski ära- kirja „non bene“ tendents kogu ära kirjast läbi.

Meil ei ole põhjust liivlaste Rooma õiguse nõudes kahelda: rannarahvana ja meresõitjatena oli neil võimalus laiemalt liikuda ja tolle aja tegevusega tutvuda. On väga võimalik, et Gruberil õigus on, kui ta ääremärkuses selle koha kohta tähendab, et liivlastele võis see Rooma õiguse nõue suggereeritud olla Daani kuningalt Waldemar II või Lundi peapiiskopilt Andreaselt, kes 1206. a., nagu eespool seletatud, eestlastega ristiusu asju sobitamas käisid (Saare- maal). Daanlased õppisid Pariisis. Lundi peapiiskopp oli „Doctor utriusque juris magna cum laude“. Kuningas Waldemar II Võidumees on tuntud seadusekorraldajana ja asjatundjana juriidilistes küsimustes. Aga üldse toime- tame õieti, kui tolle (Lembitu) aja Balti rannarahvaid: daanlasi, rootslasi, eestlasi ja liivlasi kul- tuuriliselt samale, ühesugusele kõrgusele a setame.

Eesti maa-ala geograafiline asend, tema loodusline ja rahvusline seisukoht annavad õigust oletamisele, et 12. aasta- sajajal (13. aastasaja alul) Eesti sisemine kui välispoliitiline olukord daanlaste ja norralaste-rootslaste omast palju vilet- sam, vähekultuurilisem ei saanud olla. Lähikäimine oli liiga tihe ja Eesti poliitilis-ökonoomiline situatsioon oli liiga soodus, et kultuurilist mahajäämist suurel määdul eeldada. Arusaadav, et lahkuminekuid oli nii kõlblises kui varandus- lises suhtes, — seda tingis rahva iseloomu erisus, — kuid lahkuminekuid teistest Lääne-Euroopa rahvastest ei tarvitse sugugi kõik eitavad olla.

Ühes asjas olid eestlased kahtlemata oma naabritest ees: põllupidamises.

* * *

Eesti põllumajanduse juures 12. aastasaja lõpul ja 13. aastasaja alul, s. t. Lembitu ajal, ei taha siinkohal üksikasjalisemalt peatada. Üldistes joontes katsume alli- kate põhjal Eesti põllumajanduslist võrdlevat kõrgust ära määrata.

Läti Hendriku kroonikas leidub paar märkust Eesti põllumajandusest, mis õige kujukalt ilmutavad eestlaste varanduslist seisukorda Lembitu ajal. Neist märkustest paistab välja Läti Hendriku üllatus Eesti majanduslist rikkust esimest korda nähes, kui ta satub Järvamaale (a. 1211—1212) ja esimest korda (a. 1219) jõuab Virusse. Silma torkab kroonika tõendus üldse Eesti maa rikkuse

kohta, kuna ta midagi ei lausu üksikute meeste (vanemate) rikkusest.

„Erat autem tunc villa Carethen pulcherrima et magna, et populosa, sicut omnes villae in Gerven et in tota Estonia fuerunt, quae postmodum omnes saepius a nostris vastatae et incensae sunt“ (15.7). — „Siis oli aga Kareda küla väga ilus, ja suur, ja rahvarikas, nagu kõik külad Järvas¹⁾ ja kogu Estoonias kord olid, mida pärastpoole meie (meie meeste) poolt kõiki sagedasti on laastatud ja maha põletatud.“

„... per totam noctem intraverunt Vironiam, quae est terra fertilis et pulcherrima et camporum planitie spaciosa“ (23.7). — „... marssisid kogu öö Virooniasse (Virumaale), mis on viljarikas ja väga ilus maa ja kus on laialised²⁾ tasased põllumaad.“

Tähele pannes teravamalt neid L. H. märkusi Eesti põllumajandusest, tärkab meil tahtmata tunne, et siin algkroonika kirjutaja me elega rõhutab Eesti³⁾ kõrget majanduslikult kultuuri, ühtlasi kahetsust avaldades, koguni etteheiteid tehes „oma meestele“ (a nostris), kes nii ilusaid ja rahvarikkaid külasid ja viljarikkaid maid kogu Eestis lühikese aja jooksul täieliselt ära hävitanud. Nii võis Läti Hendrik kirjutada, teades, et tema etteheited ei taba mitte piiskoppi, tema otsekohest ülemust, vaid ordumehi: etteheide on haruldaselt teravalt formuleeritud.

See L. H. kirjutus ei esine mitte juhuslike märkusena, vaid kirjutajalt kaalutuna ja põhjendatuna. Täendus Eesti „väga ilusatest ja rahvarikastest küladest“ on kaaluva sihiga üldistatud (15.7) näiteks: määrane vahe oli Eesti külade rikkuse ning jõukuse vahel, kui „meie mehed“, s. t. sakslased, esimest korda Järvasse, Eesti maakonnisse sattusid, ja pärastpoole, kus kõik see iludus ja jõukus, varandusline küllus sakslaste poolt hävitati ja maani maha põletati!

Ütlus „pärastpoole“ (postmodum) võib käia kuni 1227. a. või hiljemagi aja kohta: näib, et Läti Hendrik märkuse Eesti ilusatest küladest (15.7) ja põldudest (23.7)

1) Järva ulatus tol ajal Peipsini, asenes Virumaa ja Ugaunia vahel. Ugaunia põhjaosa ulatus praeguse Torma kihelkonnani.

2) Zamoiski ärakirjas seisab „spaciosa“ (laialised) asemel „speciosa“, mis tähendab „eriti ilusad, silmapaistvad headuse poolest“. Pabst on tõlkinud speciosa „anmutige“.

3) Olgugi et kroonika mitmest maast ja rahvast kõneleb, leiame kiitva märkuse põllukultuurist üksi Eesti kohta!

kõige viimasel kroonika redigeerimisel sisse on kirjutatud:¹⁾ nad tunduvad jutukäigus eriliselt rõhutuna, kuigi kõrvalnähtena.

See etteheide ordumeestele Eesti põllumajanduse hävitamise pärast on väga sarnane etteheitega ülekohtusest õiguse ja „advocatie“ käsitlusest ordumeeste läbi (10.15). Ka see etteheide tundub pärastisel lõplikul kroonika redaktsioonil Läti Hendrikult eneselt tehtuna, kuna ta mainib selles asju, mis pärast sündisid: „see kohus langes mitmesuguste ilmlikkude, kohtunikkude (ordu) kätte pärast-poolle“, kuna ta piiskopimeeste käes ausalt sooritati. Ja langes nimelt sellepärast, et need raha-ahnuses enam oma tasku eest hoolitsesid, kuna piiskopimehed ausasti oma kohust täitsid.

Väga teravalt tundub etteheide ordumeestele siin kohtupidamise asjus, ta tundub niisama teravana, kuigi enam varjatuna — Eesti ilusa põllukultuuri hävitamise kohta.

Ka Riimkroonika, mis toimetatud 13. aastasaja lõpul, kindla tendentsiga ordu ülistuseks, toob lühidalt üldisi märkusi Eestimaast, milles järeltada võib eestlaste laialist põllumajandust ja jõukust ja rahvarikkust:

Eisten auch heiden sint

Die haben vil mancher muter Kint:

Das komt davon, ir lant ist breit

Und also wite entzwei geleit,

Das ich des nicht vollenden kann.

Sie haben so manchen rischen Man

Und auch besunder lande vil.

Vabas tõlkes kõlaks see: „Eestlased ka on paganad, nende hulgas on palju rahvast ja vahvaid, julgeid mehi. See järgneb sellest, et nende maa-ala on lai ning jaotatud

1) A. 1211—1212 esimest korda Järvasse sattudes talvel (15.7), ei saanud sakslased põldusid näha. Sellepärast kõneleb L. H. eriliselt 1219. a. sõjakäigu puhul Eesti „väga ilusatest ja laialistest põldudest“, mis arvata laseb, et see sõjakäik suvel-sügisel sooritati (23.7), mis oleneb ka kogu sündmustikust, kuigi Pabst ääremärkuses, olgugi küsimismärgiga, seda sõjakäiku talvel (?) tahab sündida lasta. Õigemaks peab pidama meie oletust, et L. H. need tähtsalt rõhutatud märkused Eesti kõrgest põllukultuurist hilisemal, uuel redaktsioonil on täiendavalt sisse kirjutatud, mitte arvestades üksi sellega, mis tol momendil just näha oli, vaid ütelda tahtes kokkuvõtlikult, määrane oli üldse Eesti majandus, kui sakslased esimest korda sattusid Järvasse ja Virusse, ja määraseks ta sai pärast „meie meeste läbi“. Eriti peab seda oletama sõna „tota Estonia — kogu Eestit“ tekstis silmas pidades, kus soov, märkust üldises mõistes paista ästa, õige selge.

nii paljudesse osadesse, et sellest ei suuda ma kirjutada. Nende hulgas on palju rikkaid inimesi ja ka eriti väga palju põllumaad¹⁾.

Lembitu ajajärgul oli Eesti endise põllumajanduslise prestiiši alal hoidnud. Seda ei tunnista üksi Läti Hendriku üksikud märkused Eesti ilusatest väljadest, vaid see järgneb ka ahnusest, millega saksa mehed püüdsid saada Eesti maa-ala omaks, millest me mitmel korral ennemalt kõnelnud.

Väga kujukalt annab tunnistust Eesti maa-ala „paremusest“, võrreldes Lõuna-Liivi maa-alaga, piiskopp Alberti kiri 1224. a. (Urk. 63, 24.7. 1224): „Cum Livonia, tum ex situ proprio, tam ex accedentibus bellorum causis, adiacentibus terris sit pauperior... Rigensis ecclesia... possidebit Sontakele, Leale, Hanhele, Corze, Rotelvik et ceteras maritimas...“ — „Sest et Livoonia, nii oma seisukoha poolest kui ka ülekäinud sõdade pärast, on vaesem kui kõrvalolevad maad, siis võtab Riia kirik omale Soontaga, Leole, Hanhele, Corze, Rotelvik'i ja muud mereäärsed (maad) . . .“

Loodusliselt ei ole aga Lõuna-Liivi maad kuni Väinani ja semgallide maa lõuna pool Väinat, mis olid Riia kiriku omad, sugugi vaesemad — nagu meie ajal teada — kui Eesti maa. Eesti maa-ala võis tol ajal parem olla üksi kõrgema põllukultuuri tõttu, mispärast piiskopp ja ordu selle maa-ala saamise pärast võistu ahnitsesid.

Arusaadav, et kõrge põllukultuur ei saa olla lühikese aja saavutus, vaid nõuab korralist põlluharimist aastasadade vältusel.

Sellepärast on väga huvitav eestlaste kõrgest põllukultuurist see tunnistus, mille leiame tähtsa Rooma ajaloolase ja geograafi Tacitus'e²⁾ sulest ta teoses „Germania“, mis on õieti täiesti pühendatud germaanlaste ülistuseks ja sihilikult germaanlaste kasuks liialdatud, nagu ajaloo-arvustus on näidanud, et linnakultuuris degenereerunud roomlastele looduslisemat germaani rahvast eeskujuna näidata³⁾.

1) Ei või olla kahtlust, et „lande“ viimases reas tähendab põllumaad, kuna ta vastu on seatud esimeste ridade „lant“, mis üldist Eesti maa-ala tähendab geograafiliselt.

2) Tacitus kirjutas oma teose umbes 70. a. p. Kr.

3) Vaata ka soome kuukiri „Aika“ 1921. a., kus soome teadlane Finkh näitab Tacitus'e sihilikkust soomlaste — Fenni suhtes „licentia poetica“ näol.

Tacitus kirjutab eestlastest¹⁾ muu seas järgmist: „Fru-menta caeterosque fructus patientius, quam pro solito Germanorum inertia laborant.“ — „Nad (eestlased) harivad põlluvilja ja muid vilju hoolsamalt kui seda teevad germaanlased oma harjunud laiskuse tõttu.“

Tacitus ei võinud eestlaste põllumajanduse üle otsustada oma kogemuste järele. Ta kirjutas eestlastest mööda minnes. Eesti põllupidamist saksa omast paremaks pidades toimetas ta tol ajal nähtavasti tuttavat väidet korrates. Tacitus'e ajal oli eestlaste põlluharimine — peame järel-dama — Lääne-Euroopas teatavas „kuulsuses“.

Arenenud põllumajandus eeldab iseenesest head riik- list, ühiskondlist korraldust, kõlblist distsipliini, ja ranna- mail, nagu oli Eestimaa, nõuab see ka korraldatud sõjalist kaitset. Põllumajandus ei edene sõjast vapustatud riikides ega kõlbliselt kõdunenud ühiskonnis, need on enesest mõis- tetavad väited.

Üldse on põllukultuur soodustamas enam kodanlisi kui sõjalisi voorusi; seda on Delbrück laialistes uuri- mistes (Gesch. der Kriegskunst Bd. I—IV) õige hästi selgi- tanud.

Delbrück peab Tacitus'e tähenduse germaan- laste madalast põllukultuurist (võrreldes eestlastega) täiesti

1) Hiarn'i järele lk. 9.

Meie ajal ei või olla ühtki kahtlust, et Tacitus'e „Aestii“ eestlasi tähendab. Nii ütleb ka A. Wirth (Geschichte d. russisch. Reiches 1920, lk. 41: „Ich sehe nicht den geringsten Grund um die Aisti nicht mit den Esten zu gleichen (ka lk. 28). Niisama peab Götte (Kulturgeschichte der Urgermanen, 1920) iseenesest mõistetavalt Aistii — eestlasteks.

Ka balti vanemad ajaloolased, nii Hiarn ja Hermelin (Script. Rer. Livon.), on Tacitus'e Aistii — eestlasteks pidanud, võib olla, sellepärast, et nad mõlemad rootslased olid — 17. aastasaja lõpu- poolelt — kellele eestlaste ajalugu rootsi allikate kaudu tuttav, kus eestlased lugupeetava rahvana esinevad.

Balti ajaloolased, eriti 1870. aastast peale (peale saksa võitu prants- laste üle), hakkasid saksa eeljalugu ülistama, kõike head, mis vanemas ajaloos leida, sakslaste arvesse panema ning kõike halba teiste (eestlaste) arvesse. Tacitus'e Aistii ei tohtinud olla — eestlased, sellepärast et nendest mõnda head öeldakse! Meie oma ajaloolased kiitsid saksa mõtteviisi heaks, kartes vastast arvamist avaldades „ebateadlasteks“ saada! Nii on see kestnud seniajani. Nüüd, kus politika muutunud, on saksa mõtteviis muutunud — ja eestlastest ei tarvitse enam halvatavalt kõnelda. Kosinna loeb oma uuemas töös: soome hõime — isegi ürg- germaanide kilda. Nii tehakse politikat teadusega ja juhitakse ajalugu potitika sihis. Meie balti arheoloogid on ikka võimalikuks leidnud tõestada, mida tarvis on balti saksa poliitilisele teadusele.

õigeks,¹⁾ sest et germaanlased olid tol ajal sõjakad ja liikuvad: keltlaste ja slaavlaste maa-alade äravõitmine andis neile elu ülespidamist. Aggressiivne sõjakus ei sobi rahunõudva põlluhärimisega.

Heade põlluharijatena olid eestlased, vastavalt oma jõukusele, hästi korraldatud oma maa sõjaliseks kaitseseks, nagu sellest pikemalt Eesti sõjanduses, kuid nad ei olnud mitte aggressiivselt sõjakad: nad ei olnud maadevõitjad.

Meie saame aru, mispärast soome hõimud (eesti rahvas) juba vanemate ajaloolaste juures varustatakse omadussõnaga „tasasloomulisemad“, „pacatum hominum genus omnino“ — „kõigiti rahuarmastaja rahvas“ (Jornandes)²⁾.

Eesti alal näeme tõestatuna Delbrücki vaimuka väite. Neis maakonnis Eestis, kus valitses sõjakus, aggressiivne merepolitika, — Rotalas (Ridalas) ja Saaremaal, — oli põlluharimine nõrk, on nõrgaks jäänud seniajani, sest nende maakondade meestesugu ei suuda põlluharimisele asuda, muistsete alateadvusliste mälestuste mõjul. Rotalased, niisama kui saarlased, olid sõjakad, aggressiivsed, „mererõõvis“ osavad, olid mereteede valitsejad ja sellepärast pinnaks naabrite silmas. Rotalastest ja Rotalast kõnelevad skandinaavia allikad juba varakult, nimelt kokkupõrgete puhul merel ja Rotala rannul.

Väga kujukalt näeme põlluharimise ja sõjakuse vastolu skandinaavia rahvaste, eriti normannide juures, kes keskajal laialt olid kuulsad mererõõvi ja sõjaliste käikude poolest Euroopa rannul.

Skandinaavia teadlane Schjõth³⁾ kirjutab neist skandinaavlaste (daanlaste, normannide) mererõõvkäikudest: „Aasta 800 ümber algasid põhjarahvad (normannid), kes juba kauemat aega meresõitjad, Lääne-Euroopa maid õige sagedasti „kodu otsima“; varsti kihasid kõik mered nende laevas-

1) Delbrück, Geschichte der Kriegskunst II, lk. 13: „Hiernach kann es keinem Zweifel unterliegen, dass die Germanen, die noch keine Städte hatten, wenig Ackerbau trieben, hauptsächlich von Milch, Käse, Fleisch, den Erträgen der Jagd und des Fischfanges lebten... „Heute ist die Wissenschaft einig, dass die Schilderungen von dem germanischen Ackerbau bei Caesar und Tacitus richtig sind...“

Lk. 4: „Der Ackerbau, den hauptsächlich die Frauen und die für Jagd und Krieg Untauglichen versahen, war (bei den Germanen) sehr dürftig.“

2) Kruse, Urgesch. d. estn. Volksstammes, lk. 384; Hiärn teab koguni „mitissimi“.

3) Der germanische Norden, Hans Schjõth (kogukirjas Helmolt, Weltgeschichte Bd. 6, 1921), Die Normannenzüge, lk. 23.

tikest, ning pea ükski rand Euroopas ei jäänud ilma nende laastamiseta. Ajas „normanne“ sel ajal oma kodumaalt esimeses reas häda: et halvasti haritud maa kasvavat rahvaarvu ei jõudnud toita, otsisid elanikud teisel omale eluvõimalust. Vikingite käigud ei ole sellepärast alguses muud midagi kui elukutseliselt toimetatud mereröövimine“.

„Rahva-arvu liialine juurdekasv ei olnud siiski mitte ainukeseks põhjuseks nende röövkäikudele. Põhjamaalaste (normannide) ilmavaate ja usu põhjal oli a u s a m saavutada endale elu-ülespidamist mõõgaga kui adraga.“

Ka siin on õieti tabatud vaherkord rahvaste sõjakuse ja põlluharimise vahel. Primitiivselt haritud põld võis toita üksi väikest arvu. Rahva-arvu kasvamisega pidi tulema kas intensiivsem, laialisem põlluharimine, maa põlluks muutmine, või väljarändamine — söögiala otsimiseks teisel. Daanlaste mereröövkäigud olid kardetud ja laialised, nii et mererööv ja dan sünonüümideks muutusid (Kljutshovski). Lääne-Euroopa mandri rannad olid üllatavad „daanlastelt“, sest et need võisid oma laevul nõrka kohta ootamata üles otsida ning et sel ajal Euroopa sisetülidest jõuetu oli.

Eestlaste, s. t. kurelaste, saarlaste ja rotalaste mererööv oli piiratud, kuigi allikad neid selles laialt „süüdistavad“, olid piiratud sellepärast, et eestlaste maa oli põhjaliku põlluharimise maa; teiseks: eestlaste maal ei olnud nii teravaid sisetülisid valitsejate võimude vahel, mis sundis allajäänuid valitsejate võsusid maalt põgenema ja mujal „tööta“ leiba otsima ja sööma; kolmandaks: eestlaste arvuline juurdekasv võis kergesti soodsat eluala leida ligemises naabruses, Novgorodi ümbruses ja Leedus (Leedusse läksid veel Läti Hendriku ajal eestlased), kus laialised maa-alad võrdlemisi kergelt ülalpidamist andsid.

Schjõthi seletused tolle aja normannide väljarändamise ja röövpoliitika põhjustest maksavad täiel määral s a k s i d e kohta, keda häda ja produktiivse töö oskamatus sundisid maalt välja kolima ning mõõga abil kord Inglismaal, kord Balti rannal eluvõimalusi looma. Imperialistlikus poliitikas ei ole mõõduandvad mitte kodanlised „voorused“, vaid võim, intensiivne himu elumaitsemiseks, elutung, mis end hoolimata maksma suudab panna: head tagajärjed poliitikas õigustavad abinõusid, mis saavad ajutiselt voorusteks, — ja endised allajäänud tõsised kodanlised voorused muutuvad pahedeks, nagu nende jumalad muudetakse paha-

rettideks, s. t. võidetud rahva jumaluse mõiste saab pahe esindajaks.

Imperialistlikus riigipolitiikas, valitsemises rahvaste üle, said kõrgemaks vooruseks kõik need kodanikkude omadused, mis aitasid seda kord saavutatud korda alal hoida, kuna kodanlised voorused harilikus mõttes (üheõiguslus, rahva-valitsus, elu ülalpidamine enda töö jne.) tunnistatakse eba-voorusteks, pahedeks. Arusaadav, et riigipolitiilised voorused on muutlikud aegade vältusel ja muutuvad nimelt sõjapidamis-viisi ja riigikaitse meetodide muutumisega. Eestlaste voorused: korraldatud põllutöö ja laialine rahva-valitsus, mis tol ajal õieti teineteisega seotud, said varsti „pahedeks“.¹⁾

* * *

Kuigi Tacitus'e ajast piiskopp Alberti aegadeni sakslased olid põllutöös tugevnenud, olid need saksa mehed, kes tulid Eesti randa 13. aastasajal, igatahes kõik muud kui põllumehed. Piiskopp Albert ise oli suureandeline politikamees; kuid põlluharimine ei olnud selle aristokraatlikust perest võrsunud kirikliku kasvatusega politikamehe eriala.

Üldiselt moodustus aga piiskopp Alberti aegne saksa seltskond õige halvast elemendist. See oli ristisõdade ja rüütliku avantürismi aeg, kus oli päevakorral juhuste otsimine ja varakogumine kõige muuga, kuid mitte korraliku tööga, eriti rüütlikeisuses, millest koondus Liivis Saksa Mõõgavendade ordu 1202. a. peale.

1) Endine eesti põlluharija, põllumees, muutus saksa ajal „bauer'iks“ põlastava kaasmaiguga, ja sõjamees hobusel — ritter'iks — rüütliks, aunimeks. Soome hõimude keskel oli 12. aastasaja lõpul sõjamees-rüütel põlatud seisus, nagu seda näeme Novgorodis, kus tol ajal slaavlasti oli õige väike protsent, ning valitses Eesti-Rootsi „maja—thing'i“ süsteem. Seal oli „knjäs“ [tuletus (Eesti)-Rootsi sõnast „kuningas — konung“ (Kljutševski)], — maksuline ametnik, politseinik, keda talupoegade-kaupmeeste kogult valiti ja, kui tarvis, minema kihutati pikema jututa. Tol ajal tähendas ka Eesti kuningas — maaväe ülemat, ei olnud mitte rex — kuningas nüüdses mõistes. — Meie ajal on jälle vabrikutöölise kesõigustatud aunimetuseks saamas, kuna bourgeois (lossi elanik) ja „parun“ mõnitusnimeks on saamas.

Soome hõimude pühaduse nimetus „pas“ muutus vene — ristiusuliste juures „bes'iks“ (paharett). Ka vene „tshort“ (millega keeleliselt sugulane eesti „kurat“) näib moodustus soome hõimude endisest pühadusest. Veel a. 1635 kuulis Olearius ühelt tšeremissilt vastuse küsimuse peale, kes ilma loonud: „tshort teab“, mis küll tšeremissi suus niipalju pidi tähendama kui „jumal teab“ (Kljutševski annab vastusele teise seletuse).

Samasuguses auastme ja tuletuse vahekorras on näit. saksa Teufel ja rooma-greeka „Dius — Zeus“.

Me leiame nende rüütelite iseloomustamiseks andmeid vanematest allikatest. Chronicon Alberici kirjutab 1232. a. kohta: „Isti (milites Dei) ab Episcopo Theodorico primo fuerunt instituti, et cum dicante se Templariorum ordinem tenere, in nullo tamen subiciantur Templariis, sed cum sint mercatores et divites, et olim a Saxonia pro sceleribus banniti, iam in tantum excreverant, quod se posse vivere sine lege et sine Rege credebant.“ — „Nad (mõõgaordu liikmed) on asutatud piiskopp Theodorichilt ja ütlevad endid pidavat Templiordu seadusi — kuid ei alistu milleski Templiordu meestele. Nad on kaubitsejad ja rikkad¹⁾, kord Saksist välja aetud kuritegude pärast, ja on niivõrd ülbed, et arvavad end elada võivat ilma seadusteta ja ilma kuningata.“

Üksikuid ütlusi saksa ordu halvust kombeist võiks pidada liialduseks, erapoolikuks. Kuid tõestusi ordumeeste pahadest elukommetest on olemas ordumeeste eneste sulest. A. 1236 soovisid liivi ordumehed, et nad Preisi ordusse vastu võetaks. Preisi ordu oli saanud halbu teateid Mõõgaordust ning saatis isiku andmeid kontrollima. See isik, kes oma silmaga nägi, mis Liivis sündis, andis aru Preisi ordule: „Mõõgavennad on jonnakad ja omavolilised pead, kes ei paindu ühegi seaduse alla ning kes taotlevad palju enam oma kasu kui üldist head.“ Hääletamisel hääletasid kõik Preisi ordu mehed Mõõgaordu Preisi ordusse võtmise vastu, põhjendades oma vastuseismist Balti rüütelite ebakultuurilisusega. Ainult paavsti tungival isiklikul vägeval mõjul pandi Preisi ja Liivi ordu ühendamine siiski toime.

Juba sellestki selgub, kui vähe oli Balti rüütelite hulgas riikliku korralduse võimet. Überpöördult: see oli ollus, kes oma loomu poolest Eesti endist riigikorraldust hävitas ja korralageduse asemele tõi. Riiklik õigusline kord Liivis-Eestis kadus Lembitu surmast algades, mille all eriti kannatas Eesti põllumajandus. Juba aegsasti kaebasid eestlased paavstile „uue korra“ üle ning tõendasid õigusega, et neil enne (Lembitu ajal) palju parem õigusline ja riiklik kord valitses (Urk. 54 ja 71). Paavst Honorius kirjutab 3. jaan. 1224 (Urk. 71) — nii siis suure Eesti mässu ajal — eestlastele (resp. pärismaalastele): „ac valde indignum existeret, ut deterioris conditionis haberemini conversi ad fidem, quam cum infideles essetis“ — „ning on väga inetu, et teie olete sattunud pahemasse seisukorda nüüd, kus te

1) Tuleb küll mõista: Baltias rikkaks saanud!

usklikud olete, kust teie olite siis, kui teie uskmatud olite“.

Balti rüütlikeisus degenerereerus, ja olukord Eestis — nii riiklik kord kui põllumajandus — langes eriti paavst Aleksander IV (1254—1261) ajal, kes oma kirjades lausa Balti rüütlike hoolimatust ja kuritarvitusi julgustas. Anname siin sõna balti ajaloolasele Rutenbergile (Bd. I, lk. 156):

„Paavst Aleksander IV andis ordule erilisi eesõigusi, mis olid kisendavas vastolus teiste õigustega, ka endiste paavstide kirjadega ja seadustega. Ta tegi finantsspekulatsiooni ordule risti vastuvõtmisest, pannes peale maksusid ordu kasuks nendele, kes nõrkusest või muil põhjusil lubatud ristiõjast mitte osa ei olnud võtnud. Ta käskis 16. sept. 1256 koguni, et tulesüütajad ja muud kurjategijad, kes võtavad risti sõdimiseks Preisis või Liivis, vabastataks vandest. A. 1257 28. juulil andis ta käskkirja, et võhikud ja kloorikud ilma prooviajata võetaks vastu orduusse, kui nad olid vabad, ning et ordust välja heitmine võimatu oleks.

„Aastal 1258 ilmus see paavsti bulla..., et kõik karistatud ja vandealused vabastatakse karistusest ja vandest, kui nad orduusse astuvad. Sellega anti, nagu Voigt tähendab, kõigile vandealustele ja, nagu meie juurde lisasime (Rutenberg), kõigile kurjategijatele kaitset ordumantli vastuvõtmisega. Viimati võimaldas paavst ka nendele, kes enne orduusse astumist süüdlased mõrtsukatöös või tulesüütamises ning kes tahtsid koju tagasi pöörduda, andeksandmist... Ordu muutus lühikese aja kestel kurjategijate koloniiks, kus leidsid ulualust ja kaitset hulkujad ja kurjategijad kogu Saksast. Mäherduseks muutusid nüüd rüütliordu kombes ja siseelu, seda võiksime iseenesestki ütelda ka siis, kui meie ees ei oleks Preisi piiskoppide kaebekirjad 1258. aastast.“

Need Rutenbergi sõnad kõnelevad selget keelt ning vastavad tõele. Asi oli seda pahem, et Saksas surnud oli vabameelne „paganate sõber“ Friedrich II, kes pärismaalaste eest mõnegi hea sõna oli ütelnud, ja valitses interrègnum, korralagedus (1257—1275), kus aadel metsikuks muutus. „Der Adel wird zum Raubrittertum“ (Baldamus-Weber). Piiskopid võtsid laialt altkäe-maksu ning olid ka paavsti kojas raha eest kõige peale valmis. Sel ajal olid dokumentide võltsimised ordumeeste poolt täies hoos. Ordu vastu sihitud süüdistusaktid kadusid paavsti ette jõudmata (Rutenberg). Paala lahing oli viimane (taktiliselt) korraline sõjaline jõupingutus saksa rüütlike poolt, tänu piiskopp Albertile ja Daani kuningale. Peale piiskopp

Alberti surma kõdunes ka ordurüütlike sõjaline distsipliin. Rüütlike lüüasaamine Peipsi jääl 1242 olenes vähem Aleksander Nevski osavusest kui Balti rüütlike täielisest sõjalise distsipliini lagunemisest ja nende üldisest korrupsioonist, nagu balti ajaloolasedki seda mööndavad. Balti rüütlike edu sai võimalikuks selle tagajärjel, et Eesti võimuga peale Paala lahingut kõdunes ka Daani ja Novgorodi võim.

Kuid riiklikult ei suutnud rüütlik Eesti pinnal midagi luua. A. 1236 alistusid nad Preisi võimule ja Eesti ala jäi ühes teiste Balti üksustega korraldamata ning kaitsmata, kaitsmata nii sisemiselt kui väliselt.

Paavst Aleksandri IV kirjade ja soodustuse tagajärjel kõdunes veel enam balti rüütlikeisus, kuid see seisuse langemine jõudis tipuni 13. aastasaja lõpul, kui Prantsuses ja Saksas ülekäte läinud rüütlikeisust kindla käega valitsejad vaole juhtisid ja tõrkujaid pikema jututa pea võrra lühendasid. Lääne röövrüütlik põgenesid maalt. Lahket ulualust anti neile karistuse alt põgenejale — Baltias, kuhu neid suurel arvul ilmus. Nüüd muutus elu Baltias eriti pärismaalastele põrguks, nagu balti ajaloolane tähendab.

Arusaadav, et Eestis niisugustel oludel tekkinud rüütlikeisus aimugi ei saanud õiguslisest riigikorrast, saadik põllumajanduse nõuetest. Endine põllumajandus langes kiiresti — õiguslisest riiklikust seisukorrast ei võinud juttugi olla, ka tolle aja mõõdupuuga mõõtes.

Ehitati kindlad lossid (Viljandi, Tartu j. t.), kust käputäis rüütlikeid maksusid nõudis. Eriti Eesti ala varustati aegsasti niisuguste rüütlikeantsidega. Tolle aja sõjapidamisviis tegi väikesele arvule rüütlikele võimalikuks niisuguste kantside kaitsel maad valitseda, kuna kantsid „äravõetamatud“ olid — kuigi suur arv kantsi peale tormi jooksis. Alles püssirohu tarvituselevõtmisega langes kantsi tähtsus, algas ka röövrüütlike võimu langemine.

Läänemaal ja Saaremaal, kus pärismaalasi ei juletud alguses kantsiehitusele sundida, ehitati kirikuid, kloostreid, mis olid sakslastele hädakorral kindlustusteks (13., ka 14. aastasajal). Hiärn (op. cit.) leiab, et Eesti alal on palju enam kirikuid kui Läti-Liivi alal, ning otsib selle põhjusi Eestimaa rüütlike suuremast usklikekusest! Suurem kartus eestlaste ees ajas rüütlikeid kirikute ehitusele. Põide kirik Saaremaal kannab praegugi veel selgelt kaitsekindluse ilmet.¹⁾

1) Siinkohal käsitlen vaid kokkuvõtlikult nähtusi, mida loodan pikemalt arendada „Eesti sõjanduses“ ja „Harju mässu“ eeltingimuste lahenduse puhul.

Padise kloostrimüüre pidi võimude soovil ehitatama a. 1317 neli künart kõrguti ja niisama palju künart paksuti.¹⁾ Vaevalt oli niisugune müür tarvilik usu süvenduseks kloostrivennis, kes siia asetatud eestlaste maa-alale Daani võimupiirkonda Riia, Liivi rüütlike kavala politika tagajärjel!

Tekib küsimus iseenesest: miks ei ehitanud eestlased ise endile niisuguseid kantse, losse!? Siin puudutame vaid mööda minnes sügavat ajaloolist probleemi, mida katsume valgustada täielisemalt „Eesti sõjanduses“.

Liivlastel ja eestlastel oli aegsasti õige arusaamine oma rahvusest ning riiklusest ja hädaohust, mis ähvardas saksa okupatsiooni poolt. Nii näit. julgustavad liivlased oma mehi 1212. a. mässu puhul hüüdega: „Confortamini et pugnate, ne serviatis Teutonicis“ — „sõdige tugevasti ja vapralt, et teie ei saaks sakslaste orjadeks!“ Eestlaste sõjasooritused olid sihitud, nagu kroonika mitmel puhul lausa tunnistab, sakslaste täieliseks väljatõrjumiseks „Livooniast“.

Kantside ehituse takistajaks Eestis Lembitu ajal oli Eestis valitsev kord: rahvavalitsus laialisel kujul, Eesti „Maja-süsteem“. Oma aadli (nobiles; L. H.) kindlustamine kantsides oleks hävitanud rahvavalitsuse ja tekitanud feodaalkorra, kuigi ta maa sõjalist kaitsejõudu oleks tõstnud. Tolle aja sõjakus, sõjapidamis-viis oli rajatud feodaalkorrale: feodaalkord lõi sõjalise edu, kitsendades kodanlist vabadust. Eestlaste sisemine kord ei saanud lubada eesõigustatud rüütlike tekkimist kindlates kantsides. Äravõetamata kantsid Eesti oma „nobiles'e“ käes oleksid varsti sihitud olnud Eesti rahvavalitsuse vastu, nagu see oli sündinud Daanis ja mujal — Lääne-Euroopas.²⁾ Kaitstes rahvavabadust sotsiaalses mõttes, nõrgendasid eestlased oma riiklikku kaitset.

Eestlased eraldasid riiklise korra poolest ümbrusrahvastest. Iga eraldatud riigipoliitiline süsteem, olgugi ta „eduline“, osutub kahjulikuks selle eraldatud süsteemi kandjale rahvale, lahku-

1) Hiärn op. cit. lk. 147.

2) Eesti oma linnakantsid, linnamäed ei saanud olla üksikute varjupaigaks, sest et nad nõudsid kaitseks hulka mehi (ligi 2000), mis tegi võimatuks nende peljupaigaks kujunemise vähestele rüütlikele, nagu seda olid kivillossid. Kivillossides muutus „kaitse tugevamaks kui pealetungimine“, sõjaliselt kõneldes, kuna linnamägedes kaitse ei olnud tugevam pealetungist, vähemalt pikema aja kestel. (Pikemalt „Eesti sõjanduses“.)

Üksi poliitiline fanatism võib olla seletuseks nähte, et kivi-kantse, mida ehitasiid Daani-Rootsi võimud Eesti alale, mitte ära ei kasutatud, vaid nad nii ruttu kui võimalik maatasid tehti.

mine va ümbrusesüsteemi keskel. Eestlased osutasid nõrgana oma laialdase rahvavalitsusega keset lääne-euroopalist feodaalset süsteemi. Me ütleksime nüüd: eestlased olid riigipoliitiliselt nõrgemad, sest et nad tolle aja Euroopa „tagurlise“ vooluga sammu ei pidanud! Mõisted „tagurlus“ ja „edulisuus“ sotsiaalses mõttes on relatiivsed mõisted riigipoliitikas, mis on rippuvuses teatava ajajärgu sõjapidamis-viisist ning riikide politika üldsihist ja riigikaitse meetodist.

* * *

Sakslaste kantside ehitamise, saksa rüütlike reshiimi tagajärjed olid varsti käega katsutavad: põllumajandus langes äärmuseni. Linnad Riia ja Tallinna vabastusid rüütlike mõju alt, organiseerides end tugevaks „hansa“ liiduks; raha liikus ja voolas linnade kaudu, maa jäi rahavaaseks.

Varsti peale 1300. aastat olid üldise nälja märgid Eesti talumeeste keskel. A. 1315 ümber oli 3—5 aasta vältusel nälg kõrgema astmeni jõudnud: vakk vilja maksis 18 hõbemarka.¹⁾

Näljakoleduste kirjeldamised Eesti alalt²⁾ (lastesöömised!) tuletavad elavalt meelega kirjeldusi meie Vene nõukogude näljakubermangest. Tolle aja rüütlike valitsus Eestis tuletab mõneski suhtes praegust Venet meelega, eriti põllumajanduslikes suhtes.

Hiärn³⁾ katsub tema ajal kuulduva rüütlike põhjendusviisiga nälja tekkimist tuletada katkust, mis Balti mail 14. aastasaja alul olevat laastanud ning mille kätte rahvast „tuhandete viisi“ surnud. Kuid tema allikas on kahtlane. Vanem, usaldusväärilisem allikas nende nälja-aastate kohta, Renner (Livländische Geschichten, lhk. 75), ei kõnele katkust midagi, vaid lausub alguses kohe „Anno 1315 was eine grote noth in Liflande, de for hen dar nemals erhört was, von wegen groter duirer tidt und hungers.“ — „A. 1315 oli suur häda Liivimaal, nagu enne kunagi polnud kuuldud, suure kalli aja ja nälja pärast.“

1) Sellest elukallidusest saame aimu, kui meeles peame, et Daani kuningas Valdemar IV — 16.000 hõbemarka sai, Tallinna, Harju- ja Virumaa 1346. a. ordule ära müües.

2) Renner, op. cit.

3) Hiärn nimetab küla Järvas, kus nälja käes vanemad oma lapsi söönud, kirjutades küla nime Pugget — just niisama nagu Renner, mis tõenduseks, et Hiärn Renneriga tuttav, kuid nälja põhjendusi targutab ta vist „rüütlike“ allikast.

Lugu oli siis küll ümberpöördukt: nälg tekitas katku, nagu see meie ajalgi teada, kui katku olemist mõõnda.

Ka Lembitu ajal oli ju alatiste sõdade tõttu kord katk hirmsasti (a. 1211) Eestis laastamas. Kuid meie ei kuule midagi niisugusest koledast näljast. Just katkuaastal 1212 läksid sakslased esimest korda Järvasse ning leidsid seal „väga ilusaid ja rahvarikkaid külasid“. Aasta 1300-le järgnevad näljakirjeldused annavad aga kõige koledama kujutuse Eesti alalt, eriti Järvast.

Just nende a. 1211 ja 1310.—1315.¹⁾ a. katkude tagajärgede kõrvuseadmine näitab, kui palju põllupidamine oli langenud 100 aasta vältusel, mil sakslased (Eestis) võimul.²⁾ Eesti endistest kaugelt kuulsatest põldudest said varsti laialised söödid ja kidurus. Hädaldamised Eesti ja ta sõprade poolt ulatusid tihti paavstide kõrva ja sealt sadas manitsusi saksa rüütelitele, määrastest kaebustest ning manitsustest kõneleme pärast üksikasjaliselt.

Siin peitubki üks motiividest Läti Hendriku algkroonika võltsimiseks. Võltsijad tahtsid näidata, et Eesti olud, eriti riiklik ja majandusline kord, Lembitu ajal, s. t. juba enne sakslaste valitsust Eestis, viletsad olid. Rõhuga katsuti muljet luua, et Eesti majanduslist rikkust mitte sakslased ei ole hävitanud, vaid naabrid, kelle hulgas lätlased esimesel kohal — kes Eesti maad nii põhjalikult laastasid, et sinna midagi üle ei jäänud.

Vahelekiilundid on sihitud osalt ka vastulausena Läti Hendriku ütlusele: Eesti ilusad külad, väljad on laastatud, põletatud „meie meestelt“, s. t. sakslastelt. Sest vahelekiilundid ja üksikud muud moonutused kroonikas taotlevad lugejas muljet: kogu Eesti endist varandust ja rikkust ei ole mitte „meie“ hävitanud, vaid peajasjalikult naabrid lätlased; keda eestlased ei suutnud ilma saksa valitsuseta tagasi hoida; kuid laastamistööd Eestis on teinud ka liivlased ja eestlased isegi, mille pärast kroonikas 23.7, kohe peale Viru ilusate väljade mainimist, lastakse seal (kroonika järele)

1) Üksikud allikad lähevad lahku nälja- a a s t a t e määramisel, mille peale juba Hiärn tähelepanu juhib. Arusaadav: nälg tekkis pikkamisi põllumajanduse ja üldise korra lagunemisega, sellepärast ei saa nälja-aastaid täpsalt määrata.

2) Alles Plettenberg suutis Balti oludesse vähegi korda tuua, röövrüütleid taltsutades. Plettenberg on pärit arvatavasti Virumaalt; aja jooksul tõusis ta oma teenete pärast kõrgemale ja rüütliid, hädas Moskva vürstide käes, olid sunnitud ta ordumeistri kohale scadma. Kuid korra tekkimisega langes rüütelite valitsus, — valitsema asusid varsti rootslased, poolakad.

laastata lätlastel ja liivlastel, aga ka ugalastel ja järvakatel hirmsal kombel. Kirjeldus on siiski õige läbipaistev oma sihilikkusega.

* * *

Nagu kriitika alul tähendasime, kannab kroonika polemiseerivat iseloomu, teatavas mõttes apologetilist värvi ordumeeste kasuks: vaieldakse teatavate etteheidete vastu, kuigi ridade vahel.

Kahest algkroonikas peituvast etteheitest ordule, millest mainisime, mööndab ordu reserviga süüdistusi Eesti riikluse lõhkumises, Eesti õiguskorra hävitamises. Kuid kõigiti on ta vastu etteheidetele Eesti endise põllukultuuri ja suurte majandusliste väärtuste hävitamises. Vahelekiilundite ja moonutuste tendents sihib peaaesjalikult viimase etteheite tõrjumisele, süüdlasi lätlastes, aga ka liivlastes, isegi eestlastes näidates.

Määrast osa lätlased-liivlased Eesti majandusliste väärtuste lõhkumisel tõeliselt võisid etendada, selle küsimuse juurde asume järgmisel korral.

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules.

13

Seepärast ma ei usu iialgi, et väärtuslik teos ja selle autor võiks tähele panemata ja hindamata jääda nüüdsel ajal, vaid talle saab austus ja tasu osaks juba ta eluajal. See on muidugi oletusel, et asjaomane teos on tõesti kõrge väärtusega, huvitav, võimalikult puudustest vaba, andeka ja huvitava vaimu toode. Kui varem on juhtunud, et mõnest teosest ja kirjanikust kaasaeglaste poolt ei hoolita ja see alles pärastisel ajajärgul hindamist leidis, siis on ses süüdi olnud suurelt osalt ikka ka teose enese ebatäielisus ja puudused, ja vahest just niisugused, mida sel ajal kõige vähem salliti, ja need lämmatasid kaasaeglaste silmis teose väärtuslikud küljed. Pärastisel ajajärgul, kui hakati eriti eelistama ja hindama üht neist väärtustest, siis loomulikult leiti korraga ka endine põlat või ebatähtsaks peet teos väärtuslikuks, koguni ülihinnati see protesti vaimust eelmise ajajärgu arvatava ülekohtu vastu. Iseäranis on modernistlikkude voolude snobistlikud teoreetikud ja arvustajad kalduvad seda tegema: kui nad kelleski eelmise ajajärgu poolt mitte küllalt hinnat kirjanikul vähegi leiavad mõne oma voolu omaduse, siis tõstetakse see kirjanik kohe

selle uue voolu eelkäijate, pioneeride või märtrite auastmelle. Niiviisi võib snobistlik vaimulaad küll mõne vähem tähtsa, koguni tühise kirjaniku mingi väikese teenusekese pärast teenimata kõrgelle upitada — ajutiselt, kuid tõesti suureandelist kirjanikku ja selle igapidi väärtuslikke teoseid surnuks vaikida või keskpäraseks tembeldada — see ei lähe neil korda ega julgegi näd seda, vaid siis, vastupidi, püütakse ise selle sõiduvees purjetada.

Seepärast kujutelen ka niisuguse võimaluse, et tõuseb niisugune kirjanik, koguni luule alal, kelle tööd leiavad mitte üksi lugupidamist ja hindamist kirjanduslikult harit väiksema ringkonna poolt, vaid ka vaimustet lugemist ja maitsmist laiemas publikus. Sest igapidi heal ajal on kalduvus paljudelle, koguni kõigile meeldida. Niisugusele kirjanikule muidugi lastaks igasugused ainelise toetamise võimalused osaks saada.

Mis puutub meie viimase aastakümne luulekirjandusse, siis ei või mitmed luuletajad mitte väga kaevata vastutulematuse üle publiku poolt. Mõnedki nende kogud on näind lühikeses ajas teised, koguni kolmandad trükid — haruldane minek meie väikese rahva-arvu kohta. A. 1917—1920 publik ostis endisega võrreldes suuremal õhinal luulekirjandust. Põhjused olid järgmised: 1) ostja publiku juurekasv sõja-aastail, kes seda suurema isuga uut ostis, et eelmisel aastail väga vähe oli osta olnud (ostmine oli siis nagu paisu tagant pääsnud); 2) rahvustunde tõus 1917. a. sündmuste tagajärjel; 3) uute luuletajate ilmumine (Under, Visnapuu, Alle, Semper, Barbarus jne.) ja üldse „Siuru“, mis äratas uudishimu; 4) reklamism ja prestiiž, mis „Siuru“ ja „Odamees“ oskasid enese ümber luua; 5) raamatu odavamus muu kaubaga võrreldes; 6) raha väärtuse alatasane langemine. Publik ostis osalt rahvuslikust huvist eesti kirjanduse vastu, veel enam aga, eriti nooremad, snobismist. Ent snoobidelle pole iialgi tähtis asja tõeline väärtus, vaid ainult selle prestiiž ja moodsus sel silmapilgul. Snoob ei naudi asja ennast — see on talle sisimas ükskõikne —, vaid ainult seda teadmist, et tal see asi on või ta sellega tegutseb ja et see on moodne, *dernier cri*, ja ta sellega on „aja kõrgusel“. Snoobliku vaimulaadiga inimene on valmis kas mingit mittemaitsvat toitu sööma, kui selle söömist moodsaks ja chic'iks peetakse. Ja ta kiidaks siis (simuleerides ja autosuggereerides), et küll on peenike toit. Ja niisuguseid snoobe on meil kirjanduse ja kunsti suhtes palju. Koguni mõned arvustajad on seda. Sest modernistlik vool üldse edendab

snobismi; ta toeb sellele. Publiku ja arvustajate snobismi tõttu püsib mõnigi keskpärane kirjanik kõrgel.

Kuid loeteld soodsad asjaolud, mille tõttu luuletuskogusid palju osteti, on viimase kahe aasta jooksul hääbunud: ostja publik ei kasva enam kiiresti; esialgne rahvuslik õhin on taltund, ikka samad luuletajad on esialal ja neid juba tuntakse, ja uudishimu nende kohta nii enam ei kõdita; raha väärtus enam ei lange ja raamatu hinnad on tõusnud muude kaupade hindadega proportsiooni. Tõsisemad ja arusaajamad lugejad on pettund, snoobid tüdinend ja blaseerund. Ükski reklaam nüüd enam ei mõjuks. Pealegi ilmus lühikeses ajas meie olude kohta liig palju luulekirjandust, Visnapuult viie aasta sees koguni 5 luuletuskogu — kahest oleks küllalt olnud. Ostjaskond on küllastet. Mis aga pea-asi: sel luulekirjandusel on vähe seda väärtust, mida võiks nimetada (parema sõna puudusel) maitseaine väärtuseks. Sest kirjanduse ja kunsti otstarve on olla maitseaineks (muidugi kõige kõrgemaks ja peenemaks), mis lõbu teeb. Seepärast ei ostet seda kirjandust mitte nii ta kui maitseaine väärtuse pärast, sest seda ei saa sellena, selle enese pärast nautida (nagu näituseks head toitu või hurmavat muusikat nauditakse neist saadava tõelise naudingu pärast), vaid meie modernistlikku luulet otsiti enam muil, kõrvalisil põhjusil: — patriotismist, uudishimust, snobismist, teistele järele tegemisest, vähem aga sellest lugemisest saadava tõsise naudingu pärast. Ent need motiivid võivad pea kaduda, ja siis ei loeta ega osteta enam kuigi palju, kuna teose enese lugemisest saadav tõeline nauding on palju jäädavamaks, mis ikka paneb seda hankima ja lugema. Niinimetet suur publik, liht rahvas on kirjanduslike ja üldse kunstiteoste hindamises palju ehtsem ja otsekohesem: ei temal ole mingisuguseid snobistlikke kõrvalmotive, ei tema lase endasse mõjuda teose autori nimekuulsust või voolu, ta ei küsigi iga kord autori järele, temale on tähtis ainult teose enese meeldivus ja sellest saadav nauding, muidugi tema maitse tasapinna kohaselt. Kes sellele suurele publikule — suurile publikule — tahab saada paljuoletavaks ja armsaks kirjanikuks, see peab tõesti nii kirjutama, et teosed ise meeldivad, ise oma eest kõnelevad. Just lihtpublikut on kõige raskem kirjandusega petta. Selle puhul mainin kor-davalt seda kujutlust, et ei oleks midagi võimatut niisugune luuletaja, kes rahuldaks kõige peenema maitse nõudeid, kes oleks ülapool kõige nõudlikumat arvustust, kuid keda siiski ka suur publik maitseks ja meeeldi loeks.

Igatahes see peaks olema... kuid parem on siin mitte lähemalt määrata. See labastaks. Ainult niipalju võib ütelda, et talle ei tuleks ette heita ses arvustuses käsitel puudusi.

Igatahes peab märkima, et meie modernistlik luule ei ole omane huvi, arusaamist ja armastust luulekirjanduse kohta äratama laiemais ringkonnis, nende seas ka nende juures, kes ükskõiksed ja osavõtmatumad luulekirjanduse vastu, või kel selle kohta koguni teatav eelarvamine ja tõrjuv seisukoht. See, pigem vastupidi, võib nad veel enam kinnitada nende eelarvuis ja ükskõiksuses ja seega suurendada nende umbusaldust kirjanduse vastu. Ainult snobid võisid meie modernistliku luulega olla täiesti rahul — muidugi omil põhjusil.

Paljud inimesed, kahtlemata suur enamik, koguni haritlaste seas, ei hooli luuletusist, ei leia neist mingit maitset ega naudingut, vaid, vastupidi, leiab nad igavaks, tühiseks, vesiseks, seega tarbetumaks kirjanduseks. Kui see tuleb tundluse puudusest, tuimusest, ka vaimlisest tõntsusest, siis on see arusaadav, ja siis süü on kõigepealt neis endis, kui luuletused neile mingit naudingut ei tooda. Kui aga tundlus olemas ja mõistus arenend, kui pealegi armastetakse muusikat ja maitsetakse ilusat proosastiili, millega seletub siis ükskõiksus või koguni põlgus luuletuste vastu? Siin võib osalt tegu olla tahtlikult endasse sisendat eelarvusega, mingi põhimõttelise, kord omaks võetud ja sissejuurdunud vaatega. Teiselt poolt aga niisugusel korral on viga ka luuletusis endis: ei ole juhut lugema häid luuletusi, mis luulet paneksid maitsta ja hindama. Häid luuletusi, peab ütlema, on maailmas üldse vähe. Valdav enamik luulekirjandust, koguni paremate luuletajate toodangus, on tõepoolest vesised, tuimad, — igavad. Need on enamasti riimi ja rütmi kokkuajamised, lühemate või pikemate ridade üksteise alla trükkimised, ja et nad mingit muljet ei tee, mingit meeolu ei ärata, siis tõuseb lugejas tõesti küsimus, miks nende tühiste, vesiste, igavate mõtete avaldamiseks riimidega on nii palju asjata vaeva nähtud ja read üksteise alla paigutat. Ja mõned küsivad siis teatava pilkega, et mis mõte ja mõnu üldse on rütmil ja riimil — neile muidu tühi mäng. Aga ometi on rütm ja riim oluline osa luuletuses, see, mis luulele annab ta isesuguse ilu ja mõju ja mida kui niisugust tuleb maitsta. Kuid rütmi ja riimi ilu saladuse töö nähtavale ja tuntavale alles ilus, huvitav, mõjukas, veetlev stiil ja sisu, see hing ja meeolu, mis

sinna on pandud. Ent stiili ja sisu suhtes tõesti huvitavaid ja mõjukaid luuletusi on maailmas väga vähe. Vahel aitab ka ilus kohane viis luuletuse ilu välja tuua, avada; ühenduses viisiga saavad sõnad nagu sisukama, sügavama, meeleolulisema tähenduse ja sa leiad luuletuses ilu, mida sa seal muidu ei oleks teadnud märgatagi. Viis nagu joovastab, vikerkaaritab meelegujutlust, paneb selle nägema kõike luulelisemas valguses, avaks sügavamad välja-vaated.¹⁾ Seepärast hea, kohase viisiga võidab luuletus. Ja õigupoolest luuletuse, eriti lüürilise luuletuse juure nagu loomulikult kuulub viis. Lüürilised luuletused on kõige paremad, kui neid lauldakse; siis mõlemad, nii tekst kui viis, toetavad teineteist. Nii ongi vanasti olnud: luuletuse tekst ja viis olid lahutamata ühenduses ja laulik sageli lõi ühtlasi sõnad ja viisi. Pärastpoole alles sai luuletus iseseisvaks, mida ka ilma viisita kui teksti loeti ja hinnati. Muidugi luuletajad ise ei taha meeeldi möönda ja tunnustada seda toetust, mis muusika nende sõnadelle annab, sest see nagu vähendaks nende tähtsust, vaid nad toonitavad ja pooldavad luuleteoste iseseisvust. Ometi näevad nad, ses võib olla kindel, väga hea meelega, kui nende salmikuid muusikatekstiks tarvitatakse ja neile viisid tehakse, sest see meelitab nende auahnust.

Muidugi võivad luuletused ka ilma muusikata olla ilusad ja mõjuvad; mõningaid, nimelt pikemaid, kirjeldavaid ja jutustavaid, ei ole mugav ühendada muusikaga, Ja pealegi võib hea luule ka iseseisvalt väga ilus ja mõjukas olla. Olen seepärast kindel, et kui meil ilmuks korraga tõesti hea luule, niisugune kui seda ideaalina võib kujutada, siis see neidki paneks luule ilu mõistma ja maitsma, kes senni sellest pole aru saand ega hoolind. Mitmed saaksid siis esimest korda aru, et luule tõesti võib olla ilus ja peen ja vaimustav, sisaldades niisuguseid väärtusi ja veetlusi, mida nad ei olnud teadnud aimatagi. Siis nad ühtlasi mõistaksid ka, mäherdune tähendus ja ülesanne on luules rütmil ja riimil.

Kui head luulet maailmas nii vähe ja keskpärast ning halba — vesist, igavat, huvitumat, tuima, puudusi sisaldavat — nii kolepalju, kust see tuleb, et viimast nii palju avaldetakse? Kui seda küll kirjutatakse — harju-

1) Nii näituseks Heine luuletus „Loreley“ tuntud rahvaviisiga ja sama luuletaja „Kaks grenadeeri“ Schumanni muusikaga. Koguni muidu vähem head luuletused, keskpärased ooperitekstid võivad muusika läbi, saades sellega nagu sügavama ja mõjukama tähenduse. Siiski mõnede eesti luuletuste puudusi ei suuda viisidki varjata.

tuseks, sellekohase tungi rahuldamiseks —, miks ei jäeta seda avaldamata? Siin võib olla embkumb: teadlikkus või teadmatus: luuletajad teavad, saavad ise aru, et luuletused on puudulikud, ja ometi avaldavad, või nad ei saa nende puudulikkusest ja tähtsusettusest aru, peavad neid üsna heaks, ja avaldavad selle pärast. Kumbki võimalus pole luuletajaile auks. Arvata on, et enamasti mõlemad põhjused on ühe korraga kokku mõjumas: teenida, vähemalt avalikkuse ette astuda tahtmine paneb avaldama võimalikult kõik, mis aga äratrükkimist leiab, ka teadlikult väheväärtuslikku (nagu juba ülemal sellele tähendeti); teiseks, oma vaimusünnituste, nagu oma laste, puuduste kohta ollakse teataval määral pimedad. Siiski luuletajailt tuleks ikkagi nõuda rohkem enesekriitikat kui emadelt. Mõned luuletused on küll üsna korralikud ja laitmatumad, kuid nad on huvitavamad luuletajalle endalle, kes nende kallal teatava vaeva näind, kes neis on avaldand mingi temale huvitava elamuse, vaatluse, meeoleolu, kuid publikule on see siiski vähe huvitav, kõrvaline, tähtsuseta. See jääb luuletaja avaldet toodangus surnud materjaaliks. Mis tarvis siis oli seda üldse avaldada. Seepärast luuletaja, enne kui ta mingi luuletuse trükitavaks määrab või koguni enne kui seda hakkab kirjutama (kui ta seda juba teeb avaldamise kavatsusel), peaks endalt küsima: kas see luuletus saab publikule, vähemalt ühele osale sellest, tõsist huvi ja naudingut pakkuma? Kas ma ise naudingul loeksin seda ühe teise luuletaja omana? Kui ta selles kõiges kahtleb, siis jätku pigem avaldamata. Sedaviisi avaldetakse küll vähem, aga see-eest on kõik parem. Pigem üks ainult paremaid luuletusi sisaldav kogu, kui kolm nõrgemat (mis nõrgemad nimelt neis sisalduvate väheväärtuselisemate tõttu).

*

Süüdi meie uuema kirjanduse ja eraldi luule puudustes on oma jagu ka need vanema sugupõlve liikmed, kes omal ajal seisid eesti vaimlise elu eesotsas. Oleksid mõned neist juba sellal endille omandand kirjanduse alal põhjalikuma hariduse ja avarama silmaringi, siis oleks meil kirjandusliku arvustuse tasapind olnud juba 20, vähemalt 10 aastat varemini kõrgem, meil oleks olnud rohkem traditsiooni, nooremad ei oleks endid nii omapead tunnud; nende selja taga oleks seisnud ajakõrgusel olev arvustus. Selleks aga oleksid juba 90-nete aastate algul mõned noored ja mehe-ealised pidand rohkem õppima Lääne-Euroopa keeli, nimelt peale saksa keele ka inglisi

ja eriti prantsus keelt, et tutvuda nende kirjandustega originaalis, sest just prantsus kirjanduses olid sellal tekkinud uued voolud, mis sealt ka muile maile hakkasid valguma. Ja kuigi on arvata, et 90-nete aastate noored oleksid samuti ühekülgsest sattunud väljamaa uute voolude nõiduvuse vangi, siis vähemalt oleksime need voolud varemini läbi põdend, oleksime varemini „Euroopasse“ jõudnud ja oleksime nüüd kaugemal. Aga, öeldakse vahest nende vabanduseks, vanema sugupõlve tegelasil polnud sellal selleks küllalt aega ja võimalust; nende aeg ja jõud kulus muuks üldkasulikuks tegevuseks. Kuid ma ei usu, et vanema põlve tegelased omal ajal nii sakslase usinusega oleksid töötand ja ameerikalise aega kalliks pidand. Oleks väga hästi võind loobuda mõningaist kasutumaist aja-viiteist, näit. shahhimängust, mis mõtlemisenergiat asjata kulutab, ja mõni rahvuskultuuriliselt kasulik tegevus teha ühtlasi oma erahuvi ja lõbu esemeks (näit. mingi võõra keele äraõppimine ja selle kirjandusega tutvumine). Üldse oleks oodand, et vanema põlve poolt rohkem oleks tehtud vaimlist tööd, eriti nimelt kirjanduse ja keele heaks, sest seda nii ei takistand ka tolleaegsed tsensuuriolud.

Kõik see tuli osalt ikka sellest, et ei olnud küllalt selgind, läbimõeldud ja tundepinevat rahvuslikku ilma-vaadet ja sihti. Oleks seda olnud, oleks palju rohkem ära tehtud. Vähemalt oleks kirjandust rohkem toetet. Oh et seda ükskord ei tarvitseks ütelda praeguse põlve kohta!

*

Selles kirjutuses on tahatud käsitleda puudusi uuemas eesti luules, sest arvustuse ülesanne on pea-asjaliselt puudustele tähelepanu juhtida, ja seeläbi ta saavutabki kõige rohkem oma parandavat ja uuendavat mõju kirjandusse. Mitmed meie luulekirjanduses esinevad puudused on nii põhimõttelised, nii üldised kogu käesolevale ajavaimule, et neis tuli peatada pikemalt ja üksikasjalisemalt, et neid igapidi läbi katsuda ja selgitada. Vahest mõjub see ometi natuke kaasa nende vähendamiseks tulevikus.

Puuduste kõrval on ka teenuseid, kuid nende esitamine ja ülistamine ei kuulu selle kirjutuse raamidesse. Pealegi on neid teenuslike külgi küllalt seletet ja toonitet muude arvustajate poolt ajalehis ja kuukirjus, nii üksikute kogude ilmumise puhul kui kokkuvõtlikes ülevaateis, nii et sellekohane teadvus juba on imbund publikusse. Siiski ühele teenuselle vaja siingi tähendada, õigemini, siin seda veel kord toonitada, sest seda oleme juba alguses mainind. See

on keeleline. Seega et uuemad luuletajad on keeleuenduse ettepanekud omaks teind ja tarvitusele võtnud, on nad määratumalt kaasa mõjund keele parandamisele ja rikastamisele. Nemad ongi need, kes on keeleuenduse võidule viind. Luulekeel on nende luuletusis muutund võrratumalt rikkamaks ja painduvamaks; järgnevail luuletajail saab selle täienend instrumendi tõttu olema palju kergem ja mõnusam luuletada. Üldse keeleline külg on kõige positiivsem ja väärtuslikum nende teoseis, mille eest tuleb andeks anda palju puudusi ja nõrkusi. Ja viimastegi ebateenuslik ja kahjulik külg väheneb ja neutraliseerub, koguni ülekaalustub, kui luuletajad oma edesises arenmises endid parandavad, kui vabanevad neist puudusist, nii palju kui võimalik, neid heaks tehes paremate teostega, vähemalt püüdu ja head tahtmist seks avaldades. Siis nende sennine tegevus ja toodang pole neile olnud kasuta: see on neile olnud suureks kogemuseks luulekunsti alal, millest nende edespidiselle luuletamisele võib tõusta tulu. Nad on veel küllalt noored; nende paremad ja küpsemad loomisaastad on alles ees.

*

Asusin seda arvustuslikku teost kirjutama 1920-nda aasta lõpul, siis kui meie modernistlik luule oli oma tootlikkuse ja mõju tipul. Asusin seda siis tegema teataval rahulolematusel ja meelepahal, milleks asja andsid selle luule laad ja puudused ja snobistliku või naiivse publiku suhtumine, kes seda luulet pidas suurepäraseks, sellest oli vaimustet, selle suuri puudusi ei näind. Niisugune vaade ja suhtumine tundus olevat valitsev, omane publiku enamikule, ja mulle tundus, nagu oleksin uuema luule puuduste kohta ainus selgenägija. See oli kui üldine pimestus, arvustusvõime äraolek, pimesi heakskiitmine. Seepärast näis, nagu ei võiks selle arvustamises olla küllalt terav, küllalt opositsiooniline, küllalt „üdini ja neerudeni“ tungiv. Nüüd aga, olles lõpule jõudnud, olles kõigekülgselt ja üksikasjaliselt harutand selle luuletoodangu puudusi, on mul tundmus, et nüüd oleksin esitusviisi ja väljenduse suhtes paiguti võind olla vähem terav. See on sellest, et iga tunde muutumine teoks vähendab selle pinevust, teiseks aga, mis olulisem, seisukord ei ole enam endine: vaheajal on sündind muutus ja pööre. Uute luuletuskogude ilmumises on seisak; sinnamaanine toodang näib jõudnud mingisuguse ajajärgu lõpuni. See paistab

nüüd juba teataval määral kaugena, ajaloolisena. Pealegi on luuletajate eneste keskelt tulnud häält kuuldavalle, mis ennustavad meelemuutust ja ümberhindamist. Kõik see mahendab ja lepib. Lepitagu see ka neid.

Järeldusküsimused ja täiendusid.

Kui „ajalaulude“ puhul – konstateerisin etteheitevõlt isamaalise vaimu nõrkust ja puudust, siis ei ole sellega seda mõeldud, nagu peaks iga luuletaja tingimata ka kirjutama patriootlikke luuletusi, eriti vabandussõjast. Mõõname, et võib olla väga rahvuslik ja patriootlik, aga ometi mitte tahta luuletada mingi rahvuslikult tähtsa sündmuse, näit. meie vabandussõja puhul. Selleks võivad olla mitmesugused põhjused, nagu luuletaja vaimulaad, ta isiklik vahekord sündmusega ja mõnesugused muud asjaolud.

Kuid see kõik maksab ainult luuletajate kui üksikute indiviidide kohta. Üksikult luuletajalt ei või me nõuda patriootlikku luulet. Kui aga võtta kogu luuletajakond, siis on sellega natuke teine asi. Siis tõhime ometi imestust avaldada, et selle hulga seas ühtki ei ole leidnud, kel oleks olnud võimet ja tungi ka isamaalisi luuletusi toota. Järelikult, üksikud luuletajad pole süüdi ega etteheiteväärilised, vaid teataval määral luuletajakond. Selles avaldubki meie luuletajakonna, õigem meie ühiskonna, meie seltskonna, meie haritlaskonna rahvusliku tunde ja ideoloogia hõredus ja nõrkus. Sest meie oludes, viimaseil aastakümneil, koguni veel iseseisvuse algul, oleks võind kirjutada suurepäraselt rahvuslikke ja patriootlikke luuletusi. Muidugi võiksid seda teha ainult need luuletajad, kelt see tuleks ehtse rahvustunde pinevusest ja paistust. Seda aga on meil inimestel senni olnud väga vähe. Põhjusi puuduteti: ühtede juures peaaesjalikult vene sotsialismi ja ühekülgselt „sotsiaalse mõtlemisviisi“ mõju, teistel mingisuguse natuke kosmopoliitliku estetismi tagajärg, osalt võisid kaasa mõjuda ka iseloomus, vaimulaadis ja mõistuse kraadis põhjenevad põhjused.

*

Kohast, kus puuduteti erootikat luules, näikse mõnelt poolt nii aru saadud, nagu peaksin sensuaalsust ja üldse kehalisemat külge erootikas labaseks ja põlatavaks. Ei, seda ei ole ma sugugi mõelnud, vaid olen ainult tahtnud öelda, et psüühhistund erootika on kõrgemal astmel tunnete hierarhias. Ka sensuaalsus võib olla ilus ja kõrge, aga psüühiline on kõrgem.

*

Erootika puhul (peatükis „Sisu“) on mõnede Visnapuu luuletuste kohta tarvitet sõnu „ropp“, „kühniline“, „rõve“ (v. lk. 52). Seal tuleks ütelda vähem tusedalt, lihtsalt „lihalik“. Eriti luuletus „Noor munk“ ei käi selle alla. See on eksikombel kõige „rõvedamate“ hulgas mainit.

*

Värsitehnika kohta täiendavalt (1921. a. lk. 329): kahesilbilistes riimides on tähtsam teise silbi vokaali ühtlus kui esimese. Seepärast on *-mine* — *-kene* ja *käänu* — *koonu* enam riim kui *mine* — *sina* ja *käänu* — *vääna*

*

Kristlik-religioose elemente ja motiive („appihütumises Issanda poole“) Saksa ekspressionismi eeskujul sisaldab ka Adsoni luuletuskogu „Roosikrants“.

Joh. Aavik.

Linnud rahvausus.

1. Linnud ja munad.

Lindudega teeb rahvausk tihti tegemist. Ei ole ka ime, sest leidub mõnda lindu, kellest rahvasuu väidab, et need ühe või teise põhjuse pärast inimestest lindudeks moondatud. Säärased linnud on kagu, tui, pääsuke, rähn, vou, harakas, kaaren, vares jne. Nagu röövlloomi ja ülepea kahjulikka elajaid, ei nimetata sagedasti mõnda röövlindugi ta pärisnimega, vaid eufemistilise nimega. Nii ei öelda ronk, vaid ronga asemel koguni valge lind, ei vares, vaid hall lind, ei kull, vaid lehvi ja jne.

Mitmed linnud esinevad mõnesuguste juhtumiste ettekuulutajatena. Enamasti ennustavad nad halba; head palju harvemini. Mõnikord kuulutab ka nende lend või seisukoht midagi iseäralikku ette; kõike seda tuleb tähele panna, et ennast ühe või teise juhtumise vastu valmistada ehk ennast selle eest hoida. Mõnel puhul tuleb aga ka üht või teist nõidust tarvitada, et kodulinnud paremini sigiksid või et metslinnud kahju ei teeks.

Kus linnud igal aastal põllult palju vilja ära söövad, seal saadakse abi selle vastu, kui vilja pärast päeva loojaminekut maha külvatakse, nii et linnud külvamist ei näe.

Sügisene esimene külm teeb noored linnud nii erkudeks, et nad kütti naljalt enam eneste ligi ei lase.

Kui kevadel rändlindude tagasituleku ajal neid nähes juhtub palju raha, nimelt hõberaha taskus olema, leidub kogu aasta raha taskus, vastasel korral jääb tasku tühjaks.

Linnupesade leidmise on noorus ammu juba oma ülesandeks teinud. Tihti hooplevad poisid linnupesade asjus; üks kiidab teise võidu leitud linnupesade hulka. Küll on vanem rahvas vahel seletanud, et linnupesade lõhkujaid mingisugune õnnetus tabab, kuid seda hoiatust ei ole kõik poisid ometi tähele pannud, vaid mõnelgi linnul on nad munad või pojad pesast ära viinud.

Munad iseäralikku tähelepanu rahvausu poolt ei nõua. Lihavõtteks peab igas majas mune olema; enamasti värvitakse need kirjuks. Munade vastastik vahetamine on üldiseks pruugiks. Noored lõövad munadega tiksu; uhke see, kel säärasel võitlusel muna terveks jäänud.

Tavalisest katsutakse lihavõtte-munadele kristlik alus anda: kanamunast tuleb poeg välja; see ilme peab meelde tuletama, et lihavõtte ajal Önnistegija hauast üles tõusnud.

Sakslased väidavad veel, et lihavõtte-mune jänes muneda; eestlased säherdust asja ei tunne ega pea jänest sakslaste viisi pühaks loomaks. Lihavõtte-munade tarvitamine on tingimata vanem kui ristiusk. Kuna Kristus lihavõtte-pühi nii-ütelda ülestõusmiseks, uue, ärkava elu pühiks teeb, paganus aga mune kevade tuleku margina tarvitab, võttis kristlus paganatelt nende munad oma sümboliks vastu, niisama kui hiljemini jõulukuuse. Sakslased arvasid lihavõtte-munadel koguni nõiaväge olevat; eestlased ei tunne säärast nõiaväge, vähemalt mitte lihavõtte-munadel. Küll tunnevad eestlased nõiaväelisigi mune, kuid need munad ei seisa lihavõttega mingisuguses ühenduses; nõiad saavad neid igal ajal veerema või panevad kuhugi maha nende munadega kokkupuutujatele nõidust avaldama, kahju tegema, mille kõrvaldamiseks leitud muna põletamine kõige parem abinõu. Sagedasti on seesugune nõiamuna ainult koore poolest linnu muna, kuna ta õige sisu välja on võetud ja munasse mõnesuguseid nõia kahjutegevaid aineid on pandud. Näidatakse linnupesa munadele hambaid, jätab lind pesa maha. Vanasõna ütleb: Iga lind haub oma muna, mõni lind haub käo muna.

Ükski röövlind ei puutu seda raibet, kelle pea põhja poole. — Rändavaid linda eksitatakse nende teelt, kui kolm kivi asemelt ära tõstetakse. Pannakse kivid endisele paigale tagasi, saavad linnud õige tee kätte. — Magab lind peale päevatõusu, ei saa ta sel päeval enam lennata. — Ei tapnud püss linda, siis võtnud vanasti kütid kirikuleiva suust ära, viinud koju, pannud kännu otsa ja lasknud siis, selg leiva poole, leiba üle õla sihtimata. Kõik haavlid jooksnud leiva sisse. Selle järele võtnud püss iga linnu maha.

Majas olnud lind, kelle külge inimese käed puutunud, ei jää kauaks elama: kull murrab ta ehk juhtub talle muu õnnetus.

Linnutee on seks olemas, et kevadel ja sügisel rändavatele lindudele õiget teed juhatada. Amblas öeldakse, et iseäralikud kohinad ööse taeva all lindudele õiget teed juhatavad.

2. Linnupetmine.

Rahva seas on alati niisugune usk valitsenud ja valitseb veelgi, et linnud kevadel inimese võivad ära petta. Lind petab inimese ära, kui lind inimest või inimene lindu näeb enne, kui inimene hommikul midagi söönud. Ülepea

muutub lugu ses suhtes veelgi pahemaks: nägemist pole alati tarviski, juba kuulmisest saab. Kuuleb inimene hommikul linnu häält, enne kui midagi söönud või joonud, siis on lind inimese ära petnud. Vastasel korral petab inimene linnu ära. Võib ütelda, et otsegu sõda näikse inimeste ja lindude vahel olevat: mõlemad püüavad teineteist ära petta. Suuremalt osalt petab inimene linnu ära, aga häda inimesele, kui lind tema ära petab! Inimene ei jaksa linnule oma petmisega midagi paha teha, seda enam aga küll lind inimesele. Kuusalus seletatakse sedagi petmiseks, kui õue minnakse pesemata näoga ja sel puhul lindu nähakse.

Kõige kardetavamad tagajärge linnupetmises avaldab kevade. Kõige pahemate petjate hulka kuuluvad jälle rändlinnud ehk suvelinnud. Kui niisugune lind kevadel võõralt maalt tagasi tuleb ja söömata inimest näeb või kui söömata inimene niisuguse linnu häält kuuleb, siis on inimene hukas. Iseäranis kahjulikku mõju inimese kohta avaldavad kägu, koovitaja ja kurg. Petavad need inimese ära, siis tulla ärapietud inimesel suve jooksul vististi haigust, kui mitte surma. Kahjulikkudest petjatest seisab esimeses reas ikka kägu, kelle kukkumist tihti hoonessegi võib kuulda ja kes seepärast inimese väga hõlpsasti ära võidab. Ei too käo kukkumine haigust, siis teeb ta inimese ometi kõhnaks ja jõuetuks. Peipsi ümberkaudu arvatakse käo kukkumise mõju vähemaks. Keda kägu oma kukkumisega ära petab, see saab aasta otsa petta. Ei ole kägu inimest ära petnud, aga kuuleb inimene ülepea hommikul kägu, siis nimetatakse hommiku kägu „hoolekäoks“, lõunal kuulnud kägu „leinakäoks“ ja õhtul kuulnud kägu „õnnikäoks“. Sellevastu ustakse Peipsi pool iseäralikku „vaenukägu“. Kui see kägu kukub, siis tulla inimesele haigus või surm, loomadele niisama, põldudele aga viljaikaldus. Isegi katku ja sõda olla niisuguse käo kukkumise peale karta. Tarvastus seletatakse, käo petmine teha suvel kangesti uniseks.

Kõige enam on linnupetmine oma mõju Läänes kaotanud. Läänes nimelt ustakse, et kui lind inimese kevadel petnud, inimene siis ainult hea söögiisu ära kaotab. Võrumaal öeldakse, hūti petmine panna suu haisma.

Käo järele tuleb kurg. Keda üksik kurg ära petab, see sureb kas ise või tema perekonnast keegi. Näeb inimene vähem kurgi kui perekonnas liikmeid, siis tulla puudust ja häda. Ainult kui niipalju kurgi ilmuda kui perekonna-liikmeid, ei olla kahju karta. Jah, poisile ehk

tüdrukule tuua kurg koguni teise poole, kui poiss ehk tüdruk kurgi paaris näeb lendavat. Läheb aga teine kurg teisest natuke kõrvale, siis minna kosjakaubad ometi katki. Ülepea ei tohtida see, keda kurg ära petnud, loomi kinni panna, — muidu tulla neile õnnetus. Virtsjärve ääres seletatakse, kure petmine tuua petetule peale muu palju täisid.

Ööbiku petmisest arvatakse, et see, keda ööbik petnud, suvel tihti oma riideid ära põletada. Tendre petetud isik oksendab suvel palju.

Peale suvelindude võivad talvelinnudki inimese ära petta, aga ainult iseäralikkudel päevadel. Vares võib paastu-maarjapäeval ära petta, harakas, kaaren ja kull suurel neljapäeval, kõik muud talised linnud aga karjalaskmise-päeval. Tähendatud päevadel tuua taliste lindude petmine viga, muul ajal mitte. Niisama ei teha viga, kui suvelinnud suvel või sügisel kedagi ära petta. Hädaohtu tuua suvelindude petmine aga kevadel.

Imeks tuleb panna, et lindude kari enestele inimeste petmiseks ühe neljajalgsegi appi võtnud, just nagu ei jõuaks nad ise küllalt petta. See neljajalgne on varss. Varsa nägemist arvatakse niisamasugust mõju inimese kohta avaldavat nagu kõige kardetavamatest lindudest teame. Varsa kohta üteldakse: Kuri on kuulus kukulind, õelam veel on hobuvarssa. Isegi koer võib ära petta, kui hommikul enne söömist ta haukumist kuulatakse.

Suurt varitsejate, õigem petjate hulka tundes ei või imestada, et Kalevipoeg ennast nende vastu püüab kaitsta ja juba süngist ennast välja sirutades kohe linnupetet võtab. Ometi pean kohe juurde lisama, et alles Kreutzwald säherduse ülesande Kalevipojale on määranud. Linnupetteks ehk (Võrumaal) tsirguivaks kutsutakse, nagu tuttav, seda, mis hommikul üles tõustes kohe süüakse. Niipea kui midagi suhu pistetud, ei või lind inimest enam ära petta, vaid inimene petab linnu. Sellepärast püüavad nii mitmed meie-aegsed inimesed Kalevipoja jälgedesse astuda. Vaevalt sirutavad nad jala süngist välja, kui neil juba leivatükk suus on. Teised kavalamad lähevad veel kaugemale: nad maitsevad juba voodis olles leiba. Kägu kardavad nad kangesti. Teised linnud ei või muidugi neile süngis mingisugust viga teha, küll aga kägu. Kuuleb magaja hommikul voodist käo kukkumist, siis on häda varsti käes. Käo vastu kaitsmiseks ei jää muud nõu üle, kui et ettevaatlikud õhtul tüki leiba enestega süngi kaasa

võtavad ja hommikul, niipea kui ärkavad, kohe hammustavad. Tulgu kaval kägu neid siis veel petma!

Juhtub kellelegi ometi see õnnetus, et lind ta ära petab, siis ei aita muu nõu kui aja hambad puukoore sisse, kui mõni puu ligidal kasvab. Tavalisesti käib ärapetatud inimene kolm korda puu ümber ja lööb iga korra järele hambad puu koore sisse. Niisugusel korral läheb linnupetmise mõju puusse. Puu aga, mida sedaviisi hammustatud, kuivab pea ära.

Aja jooksul on usk linnu petmisse palju oma tähtsusest kaotanud, aga kadunud pole ta ammugi mitte. Liiga sügavasse on ta juured ajanud, nii et haridusel neid raske üles juurida. Veel hiljuti olen mitut inimest linnupetmisest kuulnud kahju kartvat. Seda on niisugusteski kohtades juhtunud, kus haridust just tulega pole tarvis taga otsida.

Linnupetmist tunnevad germaanlasedki väga hästi, nagu ülepea suur jagu meie vana usku ja vanu pruukisid germaanlaste usule ja pruukidele kätt annab. Kuid sest rohkem kõnelda ulatub selle kirjutuse piirist väljapoole. Germaanlaste seast on aga linnupetmise usk ära hävinud, meil jäänud. Rahva poolt kevadel prohvetiteks tehtud linnud teavad niisama palju oma prohvetiametist kui vares pühapäevast. Rõõmuga peame kevadekuulutajaid lindusid teretama; nende kartmiseks puudub iga põhjus, kahju tegemiseks lindudel enestel aga jõud.

Paneme nüüd linde üksikult tähele, esmalt müütilist siurut, tsirku ning hüüpi ja siis muid linde.

3. Siuru.

Kreutzwald-Neusi „Mythische und magische Lieder der Esten“ nimelises raamatus (V, B. 1. 2) esineb siuru:

Siuru lindu, Taara tütar,
Siuru lindu, sinisilva.

Sellest raamatust on Kreutzwald siuru Kalevipoega võtnud, kus ta selle tegevust pikemalt kirjeldab. Üheksateistkümnendas loos (493—584) kõneldakse siurust pikemalt:

Sildiannel sulgedega
Sündis isa sundimata,
Kasvas ema haudumata jne.
Et olnud linnul pesakesta,
Pääsupojal haudepalka
Verisulgi valmistada.

Niisugusel puhul tuleb talle Uku appi, kes tütrele tuuletiivad valmistab. Tiibade varal võis varsti nii sündida, kuidas Kalevipoeg siurust edasi ütleb, et siuru

Lendas palju, liiges palju,
Lendas, liiges lõuna alla,
Pööras põigiti põhjale,
Lendas üle kolme ilma.

Kõik tunnismärgid tähistavad sinnapoole, et siurut tuleb linnuks pidada. Niisuguse-nimelist lindu meie päevil enam ei tunta, küll aga teist, mis selle nimega peaaegu ühte läheb. See on kiuru ehk — kuidas teda tävalisest nime-tatakse — lõoke. Kiuru esineb rahvalauludes, kui ka harukorral. Kalevalas tahab neiu minna

Kiuruna kiverteleime,

lõona siia-sinna lendama (38, 173). Lõoke on vanema sõna kiuru eest ära tõrjunud. Sõna kiuru on siuruks muutunud, nagu rahvalauludes mõnigi kord kirjatähed vahetuvad. Peale selle võis lõokese laul sirr, sirr ehk siur, siur põhjust anda lindu luulelises keeles siuruks nimetada, nagu rahvasuu vahel lõokest sirrsirr-linnukeseks hüüab. Siuru munast seitsmes ait põrgus (Kalevipoeg XIV, 315) tähendaks seega lõokese munast, ja see sobiks hästi, sest kuues ait öeldakse kotka munast olevat.

Kogu siurul puudub ometi alus rahvalauludes. Kreutzwald väidab küll, ta võtnud siuru rahvalauludest, aga rahvalauludes seda siurut ei esine. Kreutzwaldi Kalevipoeg laulab (XIX, 510—584) siurust, et see

Lendas üle kolme ilma :
Üks oli ilma neitsikeste,
Teine kasvul käharpäida,
Kolmas karjalaste kodu jne.

Kreutzwaldil tarvitada olnud rahvalaul pajatab :

Sinisirge linnukene,
Sinisirge, kuldakirja
Lendas üle kolme metsa,
Üks oli kulda kuusemetsa,
Teine kallid kaskemetsa,
Kolmas õunapuu magusa jne.

Niisama umbes kuulub see rahvalaul Neusi raamatus (Estrnische Volkslieder, 8), kus lind sinisirje linnu nime kannab ja üle nelja metsa lendab, neist kolm esimest niisamasugused kui eespool-nimetatud, neljas aga „niiske niine-metsa“. Sagedamini kannab lind nime „sinikirja linnukene“.

Sinikirja linnu kõrval esineb rahvalauludes vahel veel „pürjelind“, „hallikirju linnukene“ ehk mõne muu omadusega linnukest, aga siuruga me kokku ei puutu. Ülepea on Kreutzwald siuru koguni mõistatuslikuks katsunud teha, teda Taara tütreks nimetades. Kandku siuru Kreutzwaldil ka Taara tütre nime, laulu muud andmed tunnistavad ometi, et Kreutzwald siuru ainult piltlikult Taara tütreks on ristunud, kõik muud tunnismärgid tähendavad ometi sinnapoole, et Kreutzwald ei ole tahtnud siurut linnutegevusest vabastada. Taara tütar on siurule samasugune epiteet, nagu neiule kana ehk hundile võsaviilem, rebasele reinuvader jne.

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

Eesti rahvusliku liikumisaja tumedad momendid.

2

„Ajal. Ark.“ toimetuse märkused.

Omalt poolt oleks meil järgmist juure lisada:

Ametliku uurimise tagajärjed Stryki ja Schwarzzi asjus olid rahvale teada; kuid need ei rahuldanud rahva õiguse-tunnet. Rahvas arvas uurimise toimetamise kohta: ega susi soe silma ei pista. Selle tagajärjel on eespool-nime-tatud legend või müüt tekkinud, mis tõsiasiadele tahab toetuda. Siin võiksim mõned asjaolud ära tähendada, mis selleks kaasa aitasid.

Esiteks: L. v. Stryki asjus. Täienduseks olgu kohe järgmist öeldud. Maal ja Tartu linnas peeti laiemates rahvakihtides Stryki tõsiseks „mässumeheks“ ja tema „seltsi“ — mässuseltsiks maksva korra kukutamise mõttes. See arvamine püsib ka praegu veel visalt ühes teisenditega, mis „A. Ark. II“ tähendatud. — Sedasama näitab ka Rakvere mees A. Treumann-Heraklides uskuvat. Selleaegsed eesti haritlased ei võtnud asja mitte selles mõttes, vaid — niipalju kui tuttavaks saanud — pidasid nad Stryki tembutusi kas provokatsiooniks rahva kahtlustamise mõttes, sest et „seltsi“ eestlasi püüti meelitada, nagu selleaegsed usalduseväärilised mehed, näit. M. Mitt, J. Jurkatam j. t., teadsid tõendada, või jälle arvasid, et Stryk oma

„väega“ eesti haritlaste ja seltside kallale tahab tungida. Carl Reimann, kes ise Stryki talituses tegev oli ja asja riigivalitsusele üles andis, jutustanud omal ajal Stryki mõistatuslikust tegevusest M. Mitt'ile järgmist:

„Stryk ja K..... mõisa härra on üks iseäraline kompanii, kes eneste juurde öösiti noori tugevaid mehi komandeerivad, nendele iseäralisel vannutamiseviisil raha annavad, et siis sel ajal, kui tarvis, käsu täitmiseks valmis olla ja sinna tegevusse astuda, kuhu juhatatakse. See-sugune sõjavägi pidavat õige suureks tehtama ja siis kuhugi kallale tungitama, kas valitsuse või rahvuse vastu...“ — Just sedasama on ka teistelt osalistelt kuulnud, vahest selle vahega, et kõik asjast teadjad „K..... mõisa härrat“ ei nimeta. Muu seas on seesugune teade ka senator Manasseini juurde ulatunud, nagu selle tõlk hr. Jurkatam omal ajal kõneles. — Dr. M. Weske nimetanud seda kompaniid „kardetavaks politika kurjuseks, mille taga suur hulk võimuhärrasid tegevad saavad olema; sest kust tuleb see raha kokku, mis need härrad oma öösistele vägedele nii lobinal välja pilluvad“ (M. Mitt'i kirjutus 28. maist 1910). — Et raha rohkesti on lendu lastud, selle kohta puuduvad muidugi kviitungid, kuid suusõnalisi tõendusid on küllalt, isegi kirjalikka, meie käes, näit. C. Reimanni kirjad. — Muu seas tõendab Treumann-Heraklides, et Rothberg Rakverest sagedasti on Tartu, kuuldavasti oma „leivaisa“ Stryki juurde raha järele sõitnud, mis siis Rakvere „mässuseltsis“ läbi löödi. — Tiksi trahteris peetud priiskamised olid Tartus üldiselt tuntud, nagu teiselt poolt vahest soovitatav oli, et seal määratsev salk ennast poliitiliseks kordalduseks välja andis. — „Seltsi“ liikmed käinud aga ka krediitkassa ruumidesse L. v. Stryki juurde, mida peale muude (v. C. Reimanni kiri) krediitkassa majahoidja Adam Hannov teab. Mis otstarbel seal käidi, on iseküsimus. — Et krediitkassa keldris laskeharjutusi peetud, seda teavad üksikud jutustada. Kindlate tõenduste puudumisel võib seda asjaolu kuulujuttude valda arvata. Tartu selleaegse haritud ringkonna arvamise järele ei olnud L. v. Stryk ei sotsiaal-revolutsionäär, ei anarhist, ei ülepea mingisugune „nihilist“. Tema mõistatuslikku tegutsemist peeti, nagu öeldud, provokaatorlikuks. Seksuaalne anormaalsus sai alles peale ametlikku uurimist enam-vähem tuttavaks, ei leidnud aga antud asjas uskumist, kuigi hiljemini eraviisil avalikuks tuli, et S. ilusaid poisikesi on oma poole meelitanud jne. Lubatagu tähendada, et siin kaks asja tuleb lahus pidada: pederastlik saladus ja enam-vähem avalik

politiline mäng. Käesoleva materjali järele otsustades näivad mõlemad asjad käsikäes käivat. „Sõjaväest“ valiti vist küll ka homoseksuaalseks tarbeks mõned eksemplarid välja. Et selleks aga suurt „väge“ oleks vaja olnud, ei usu keegi. — Sel ajal, s. o. 80. aastate ümber, oli õppiva noorsoo, eraldi seminari kasvandikkude keskel muu seas suur huvi pörandaaluse kirjanduse vastu ärganud. Stryk andis nähtavasti „sissejuhatuses“ oma poole meelitatud ilusatele poisikestele keelatud kirjandust, mis mõnele neist saatuslikuks sai. Siit siis ka tema „ohvrid“ ja vaikimisraha maksmine, mis Mjassojeedovile arusaamatu oli. See oleks kõige usutavam seletus. Et Stryki jandil politiline värv ei puudunud, seda tõendas 1917. a. lõpul meile suusõnal üks v. Strykide perekonna liige. „Mässuseltsi“ liikmetelt võetud mingisugune vanne (C. Reimanni kiri 31. maist 1910). — Juttusid selle „seltsi“ osavõtmisest keisri elu kallale kippumisest peeti eesti haritud ringkondades jällegi provokatsiooniks. [Maal — teadmata kelle poolt — laialilaotatud jutt Talvepalee alla kaevatud käigust dünamiidiplahvatuse ettevalmistamiseks (5. II. 1880) ja sel puhul kaotsi jäänud Stryki „sellidest“ on tühi jutt: ei teata ühtegi kadumaläinud meest nimetada; C. Reimann ei tea sellest midagi. Pealegi on nüüd üldiselt teada, et plahvatus 5. II. 1880 üheainsa mehe, vene pörandaaluse seltsi liikme poolt toime pandi, kes Talvepalees mööbleid poleeris ja temale elamiseks antud keldrikorral leiduvas toas plahvatuse korraldas, ilma igasuguse maa-aluse käiguta. A. K.] — Oli S. tegevus poliitiliselt provokaatorlik, siis on selle jutu laialilaotamisel sama otstarve. Kellegi muu huvides ei võinud olla „seltsi“ liikmeid (eestlasi) keisri tapjateks tembeldada kui nende omades, kes soovisid rahvast kahtlustada. Nii on valitsev arvamine.

Mis Stryki jandi uurimisesse puutub, siis arvatakse õigusega, et „pederastide-klubi“ liikmed nii rumalad ei olnud, et nad ülekuulamisel ise endile silmuse oleksid kaela pannud ja — peale ülesandjate muidugi — kinnitama hakanud, et nad poliitilise klubi liikmed on, kui nad pealegi ei teadnud, mis nende ülesanne õieti on; ja samuti, et neid tarvilikul korral vastavalt ette valmistamata ei jätud. Arvatakse veel, et Mjassojeedovi kõnelemine Dr. Weskega, kelle arvamine eespool toodud, uurimise käigu peale mõjuta ei jäänud. Oli Rothberg pealegi tõlgiks, siis ei jätnud ta ometigi oma „leivaisa“ hädasse. —

Nii siis tahab kõne all olev müüt järgmistele lõplikult selgitamata tõsiasiadele toetuda:

1) L. v. Strykil j. t. oli siin mingisugune illegaalne selts koos;

2) selle osalised kuulutasid „seltsi“ poliitiliseks organisatsiooniks välja;

3) „seltsi“ püüti võimalikult rohkesti eestlasi koguda; seltsi asutaja ise talitas telgi taga, kuna liikmed avalikult ja kärarikalt esinesid;

4) Stryk oli „nihelistidega“ ühenduses ja selle tagajärjel uurimise all; aga parajal ajal kadus Venemaalt.

5) Stryki intiimsete sõprade hulgas oli peale teiste anarhist Rothberg, äärmise pahempoolse poliitilise voolu poolehoidja, niisama kui „Peterburi nihilist“. Rothbergil oli oma „mässuselts“.

6) Stryki „poliitilisest tegevusest“ väljamaal, kus selleks võimalus oli, ei kuulnud midagi (järeldatakse: seal ei olnud seda enam vaja);

7) Ülekuulatud isikutest ei tunnistanud kõik S. pederastiat;

8) Carl Reimann, kes ise Stryki „seltsis“ olnud, ei leidnud selle mitte pederastideklubi olevat, vaid mingi muu (mõistatusliku), mida ta tarvilikuks pidas valitsusele üles anda. (Reimann oli haritud inimene ja oma tegevuse läbi Tartu seltsides omal ajal laialt tuntud.)

Need olid rohkem silmatorkavad momendid, milledele meie poolt kokkuvõttes avaldatud „legend“ põhjeneb.

Oma poolt lisame juurde, et Mjassojeedovi sõiduks nähtavasti asja ei annud mitte ainult C. Reimanni ja M. Jakobsoni käik Peterburisse Stryki asja ülesandmiseks ning viimase kirjade leidmine „nihelisti“ pool, vaid ka siit saadetud märgukirjad ja kaebused agraarolude jne. kohta ning prof. Köhleri ringkonna ehk n. n. Peterburi sõprade etterääkimised. — Muu seas võiksime tähendada, et tuntud M. Mitt 1882. a. prof. Köhleri saatel krahv Ignatjevi juures käis „sakste mässuliste tegude“ pärast kaebamas (Mitt'i mälestused, käsikiri). — Tutvunes ju M-v ka agraaroludega ja oli Manasseini revisjoni „isa“, nagu Koidula kirjutab (v. allpool). Meie arvates oli Stryki jandi uurimine M-il teisel plaanil.

C. Reimann lahkus varsti peale seda kodumaalt, et tagakiusamistest pääseda, ja elas Peterburis viimase ajani alalises kättemaksmise kartuses S. asja ülesandmise pärast, nagu ta kirjad seda näitavad. Reimanni kadumise ajal kodumaalt lagunes laiali jutt tema surmast.

Teiseks: David Schwarzi kohta. Schwarzi toimetused ja ametlikul uurimisel kindlaks tehtud tõsiasjad

olid eesti seltskonnal hästi teada. Imestati ainult selle üle, et asi temale nii kergesti lõppes. See sütitaja olevat tule-
tõrjuna ise alati esimesena õnnetusepaigal olnud. Põh-
jendamata oletuste valda näib tema ühendus Strykiga
kuuluvat. Nähtavasti on selle tekkimiseks mõlemate tegut-
semine ühel ja samal ajal asja annud, samuti ka see, et
sakste pool Schwarzi tegevust, eestlaste pool jälle Stryki
oma „nihilistlikuks“ peeti. Järjekult: ühe põllu mammud.
Küsitav on ka Schwarzi ühendus majaomaniku K-ga, kes
oma naabrite silma all põletamisärist jõukaks saanud. —
Eesti seltskonnale paistis kahtlane see asjaolu, et mõle-
mad degenerandid ühel ajal tegutsesid, saksa ajakirjandus
selleaegsete kuritegude pärast eestlasi kahtlustas, ja süüd-
lased — üks arvatavasti maksva korra kukutaja, teine suur
kriminaalne kurjategija — lõpuks ometigi karistusega jäid.
„Ega susi soe silma ei pista,“ ütles rahvasuu ka selle kohta.
Kitsamas ringkonnas arvati, et Stryk ja Schwarz ühisest
allikast raha said ja sama keskkoha juhatusel talitasid (v.
aga ka „A. A. II“ avaldatud „õiglase käe“ kiri C. Treffnerile).

Kolmandaks: Balti föderatsiooni kohta.
Siin on üldine arvamine, nagu selle „A. A. II“ avaldasime,
mitu asja segamini kokku visanud ja me arvame juba
praegu tarviliku ja võimaliku olevat nende lahushoidmise
tõttu veidi pikemalt sõna võtta.

Siin tuleks lahus hoida: 1) Shveitsis ilmunud „Balti
Föderalisti“ ümber koondunud poliitiline grupp oma kavat-
sustega või loosungitega, 2) Balti sakste hoidumine Saksa
emamaa poole, mida Bismarck teatavasti — hea vahekorra
alalhoidmise tõttu Venemaaga — tähtsusega poliitiliseks
teguriks pidas, 3) tundmata korraldus, kes kaheksaküm-
nendail aastail siin vett segas ja „Balti föderatsiooni“
ning Shveitsi lehega jne. eestlasi j. t. provotseeris, 4) sel
ajal eestlaste ja sakslaste keskel kodumaal liikuvad separ-
atistlikud ehk õigem föderatsiooni mõtted ning lõpuks
nende tegurite kokku-ulatuse punktid.

Esiteks. Meil ei ole seni korda läinud „Balti Föder-
alisti“ kätte saada, et selle poliitilise programmiga tutvuda.
A. Dido seletuskirjast kohtuministrile, mis ta siis kirjuta-
nud, kui kubermangu prokurör, tõsine riigin. Mjassojeedov
talle teatanud, et asi kohtumistri kätte otsustamiseks
läheb, on näha, et „Balti Föderalist“ Balti eesõiguste,
iseärasuste ja ühenduse (föderatsiooni) eest on võidelnud
ja et Dido Barki poolt väljendatud mõtteid mõõduandvate
balti sakste püüeteks peab. M. Martna, kelle poole selles
asjas pöörasin, ei mäleta enam kõiki 40 a. eest sündinud

asju, teab aga seda, et „B. F.“ ennast Vene revolutsiooni peale on toetanud. Sedasama mäletab ka Jurkatam: Vene revolutsiooni lahtipuhkemisel pidi Vene raudne rait (koloss), kes savist jalgadel seisis, purunema ja orjastatud rahvad vabanema. Sel puhul soovitud Balti väikerahvaste (eestlaste, lätlaste ja leedulaste) ühinemist. Föderatsioon pidanud Saksa või Preisi kaitse all olema. M. Martna mälestuse järele kuulutanud Bark föderatsiooni Vene vabariigiga.

Märgime siin veel selle ära, et „B. F.“ toimetajad Bakunini poolehoidjad olnud ja oma lehte selle vaimus toimetanud, nagu M. M. mäletab.

Need andmed „B. F.“ kohta ei käi kõigiti kokku. Kindlaid teateid võiksime tulevikus tuua. — Asja selgitamiseks tuleb föderatsiooni mõtte arenemist Venemaal tähele panna.

See mõiste ei ole Vene aja- või riigiloos tundmata. Varrangu tõugu vürstide ajal oli tema avaldustel liituv iseloom (Kostomarov, *Основа*, 1861, nr 1; *Vestnik Jevropõi* 1870, nr. 6 j. m.). Suurvene riigi kujunemisel tulid tihti poliitilised vormid nähtavale, mis just otse föderatiivsed ei olnud, kuid endis mõnesuguseid föderatsiooni idusid käandsid (Ukraina, Balti maade, Bessaraabia, Poola ja Soome liitumisel). Esimest korda tuli Venes föderatsiooni mõte kui niisugune 19. aastasaja alul nähtavale. Juba Speranski reorganiseerimiskavas vilksatasid mõnede piirimaade suhtes detsentralisatsiooni mõtted (v. Svatikov, *Обществ. движ. въ Россіи*, 1905, I jagu). Kuid iseäranis selgesti ja teadlikult avaldus föderatsiooni mõte poliitilises voolus, mis dekabristide liikumise nime all tuntud. See aeg oli seltskondliku ärevuse poolest iseloomulik; kokkupuutumine Lääne-Euroopaga, hariduse tõus ja osalt Aleksander I ise olid äreva meeoleolu loonud. Kui Aleksander I peale 1820. a. oma vabameelsusele selja pööras, siis läks poliitiliste uuenduste mõtte algatus salaseltside kätte, kes 14. detsembril 1825 Peterburis ja järgmise aasta jaanuarikuul Lõuna-Venemaal sõjariistus väljaastumise toime panid („dekabristide mäss“).

Gr. Dmitrijev-Mamonovi projekti järele pidi selleaegne Venemaa 8 riigiks (Moskva, Novgorodi, Kiievi, Vladimiri, Kaasani, Hersoni, Astrahani, Siberi) ja peale selle Poola riigiks, Kuramaaks, Liivimaaks, Soomeks ja Gruusiaks jagunema (*Бородинъ, Изъ писемъ и показаній декабристовъ*, СПб. 1906, lhk. 148—157).

Nikita Muravjev töötab oma konstitutsiooniprojektides (1-ne v. Д. Запольскій, *Мемуары декабристовъ*, Кіевъ 1906, lhk. 58—71 ja 96—118; 2-ne — Я. Якушкинъ, *Государственная власть и проектъ госуд. реформы въ Россіи*,

СПБ. 1906, lhk. 131—160 ja Библиотека декабристовъ, 1907, IV j., 127—163) Venemaa föderatiivse korralduse üksikasjaliselt välja. Selle esimese projekti järele pidi Venemaa järgmisteks riikideks jagunema: 1) Botnia, 2) Balti, 3) Volgatagune, 4) Lääne, 5) Dnjepri, 6) Bugi, 7) Mustamere, 8) Oka, 9) Ukraina, 10) Alamjooksu (Низовская), 11) Kaama, 12) Kaukasuse, 13) Obi ja 14) Leena; nende pealinnad: 1) Peterburg, 2) Suur-Novgorod, 3) Jaroslavl, 4) Vilna, 5) Smolensk, 6) Kiiev, 7) Odessa, 8) Moskva, 9) Harkov, 10) Saratov, 11) Kaasan, 12) Tiflis, 13) Tobolsk, 14) Irkutsk. Alam-Novgorod oleks koguriigi pealinn. Peale selle oleks veel Doonimaa Novotsherkaski linnaga. Teise redaktsiooni järele oleks Venemaa seaduseandliku ja täidesaatva võimu suhtes 13 riigiks, 2 valitsuskonnaks (oblastiks) jagunenud. Elanikkude arv oli 22.630.000 meestehinge peale arvatud ja selle järele nende esindused jaotatud: 1) Botnia riik (Helsingi), 2) Volhovi (Püha Peetri I.), 3) Balti (Riia), 4) Lääne (Vilna), 5) Dnjepri (Smolensk), 6) Mustamere (Kiiev), 7) Kaukasuse (Tiflis), 8) Ukraina (Harkov), 9) Volgatagune (Jaroslavl), 10) Kaama (Kaasan), 11) Alamjooksu (Nisovskaja; Saratov), 12) Obi (Tobolsk), 13) Leena (Irkutsk); peale selle Moskva- ehk Slaavimaa (Moskva), Doonimaa (Tsherkask, uus). Riigid jagunevad maakondadeks, maakonnad valdadeks 500—1500 meestesugu elanikuga. Kohtu asjus jaguneb Venemaa kohtu-ringkondadeks, mis vastavad kubermangudele jne. Olgu veel tähendatud, et Pestel äge föderalismi vastane oli ja ainult Poolale iseseisvust lubas. V. Acta et Commentationes imp. universitatis Jurjevensis 1914 nr. 4, lhk. 747 jj.; A. Яценко, Теорія федерализма; С. Г. Сватиковъ, Обществ. движеніе въ Россіи, lhk. 166 jj.; Богдановичъ, т. VI, l. 57).

Nikolai I surus raudse valjusega dekabristide mässu maha ja hävitas mässupesa täielikult. Poola separatistlikud püüded ja isegi Ungari lahkpüüded kägistas see Vene keiser samuti kindla käega. Konstitutsiooni ja föderatsiooni mõte võis Venes alles peale Nikolai surma jälle avalduda. Nikolai ajal (1846) tõusis küll jälle päevakorrale slaavi suguharude föderatsiooni mõte Ukraina intelligentsi keskel (1825.—1826. a. „Ühendatud slaavlaste“ pärandus). Algatajad olid: Kiievi ülikooli ajaloo-professor Kostomarov, kirjanik Kulish, Markevitsh, Gulak, Bjelooserski ja tuntud kirjanik Szewczenko. Nende kavas oli slaavi rahvaste liitumine tulevikus Vene riigi külge föderatsiooni alusel. See kava on „Ukraina föderatsioonina“ tuntud. Tema poolehoidjad koondusid hiljemini „Kirill-Methodiuse vennastuse“ nimeliseks seltsiks.

Kõikslaavi föderatsiooni kuulutaja oli ka anarhist Michail Bakunin, kes 1848 Praagas peetud slaavlaste kongressil slaavi rahvaste föderatsiooni heaks häält tõstis. Tulevase korra suhtes hoidis Bakunin prantsuse sotsialisti Proudhon'i föderalistlike ideede poole, nõnda et see vool anarhistliku iseloomuga oli, kuigi ta täielikult igasugust võimu ei eitanud. (Oma aate arenemisel läks Bakunin riigikorra eitamises ikka kaugemale.)

Bakunini esialgsete föderatiivsete mõtete poolehoidjaks, kui need veel riiki kui niisugust ei eitanud, oli ka Aleksander Herzen, kes Aleksander II-le esimesena „Vabastaja“ nimetuse andis (Kolokol 1858, nr. 9).

Nõrgad föderatsiooni liikumise jäljed tulid ka piirirahvaste juures nähtavale, näit. n. n. Poola autonoomias, Leedu autonoomias, mõnede Kaukasuse poliitiliste parteide kalduvustes ja Siberi autonomistide püüetes. Laialine juriidiline kirjandus tekkis omal ajal Soome föderalismi ja panslavistide föderatsiooni (Юрій Крижанинъ juba 17. aastajal) kohta, mida meie siin ka pikemalt ei puuduta.

Vabameelse Aleksander II ajal, kes juba 1865. a. põhimõtteliselt konstitutsiooni andmise poolt oli, kuid Venemaa lagunemise kartusel seda ei usaldanud teha (Татищевъ, I, 526; Сватиковъ, II, 57—8), pääsid vabameelsed vaimud jälle valla. Parajusmeelsed semstvotegelased ujutasid palve- ja märgukirjadega keisri kantselei üle, äärmised elemendid panid rea terroristlikka väljastumisi toime; ühe niisuguse ohvriks langes keiser. Sel ajal võitles vene äärmistes erakondades, mis „Maa ja Vabaduse“ lagunemisel 1879 kujunesid, föderatiivne vool tsentralistlikuga (1879—1881). Viimane võitis viimaks.

Võiks siin veel ära tähendada Ukraina „Vaba Ühingu“ (М. Р. Драгоманови) poliitilise programmi, mis 1883 trükkis ilmus, mille järele Venemaa kohaliku omavalitsuse asjus rohkem kui 20 osasse pidi jagunema (Сватиковъ, II, 173 jj.).

Kahjuks ei saa meie, nagu öeldud, „Balti föderatsiooni“ programmi siin tuua. Kui „B. F.“ Vene revolutsiooni peale toetus, siis võis tema programm mõne eespool-osatatud programmi lähedal seista. Ka ei saa meie tõendada, kui laialt ta Baltimaal ühe või teise rahvuse ja seltskonnakihi keskel poolehoidu leidis. Vististi tohime oletada, et Balti sakslaste seas ringkondi leidis, kes omal viisil teisi olusid soovisid, vähemalt pt. 2 mõttes, kuigi ainult mõned üksikud muudatuste soovijad enam-vähem teatavaks said.

Suurem osa eespool puudutatud föderatsiooni kavatsustest olid „seebimullid“, nagu „Balti föderatsiooni“,

ilma tegeliku tähenduseta. Nendest kõnelemine ei tee neid muidugi mitte veel suureks organisatsiooniks.

Et „Balti Föderalistiga“ siin lõpetada, olgu veel tähendatud, et see leht M. Martna mälestuse järele vist ligi aasta on ilmunud ja M-l 8 n-rit temast omal ajal käes olnud.

Teise punkti all puudutatud asi, mis ka 1918. a. avaldus, muu seas iseloomulikult õp. Wittrocki tuntud kõnes „Die Masken herunter“, nõuab ise-peatükki ja peab siin kõrvale jääma (vaata siia juurde allpool-toodud R. Kallas'e kiri). See võib esimese punkti ainega lähedalt kokku puutuda, ja vist sellepärast ongi avalik arvamine mõlemad segamini kokku visanud. Kahtlemata oli ka 80-ndail aastail eestlaste seas neid, kes siin oleksid kaasa läinud. C. R. Jakobsoni kohta võiks kindlasti ütelda, et ta seesuguse kalduvusega ei sümptatiseerinud.

Kolmandaks tuleks siin see tõsiasi ära märkida, mis Eesti seltskonnale asja andis „Balti Föderalisti“ toimetajaid ja mõtteosalisi provokaatoriteks pidada ja neid Stryki ja Schwarziga ühe pulga peale seada. On arusaadav, kui toimetus oma mõtete ja sihi tutvustamiseks lehenumbreid ja muud sellekohast kirjandust laiali saadab. Seda tegi ka Bark. Kui aga mõne isiku kõrvaldamiseks või kitsikusse ajamiseks parajal silmapilgul (ilma saaja soovita) keelatud lehe vananenud number või terve pakk keelatud kirjandust, mis saajal kas juba varemini saadud ja tuttav või mille saatmiseks ta vähematki asja pole annud, mõttele ja selle laialilaotajale tundmata ja teadmata olles, sel teel saadetakse, et ta võimude kätte võib ja peab sattuma, siis on põhjust oletada, et saatjal paha tagamõte on olnud või jälle keegi saaja ligikonnast ilma selle teadmise ja tahtmiseta temale paha soovides selle saatmise on korraldanud. Nii tuli näit. Andres Didole, kes Shveitsi meestega pikemat aega kirja- ja kirjandusevahetuses olnud ja kõik „B. Föderalisti“ ilmunud numbrid läbi lugenud, kinnivõtmis-päeva õhtul, kui ta ise kodust väljas viibis, korraga „B. F.“ nr. 1. postiga koju. — Teatud ringkondadel oli põhjust soovida, et senatorirevisjon pidamata jääks või nurja läheks. Asjale tuli ka alatasa takistusi ette. Esiteks jäi Manasseini sekretär, senatori parem käsi, hambavalu arstimise tagajärjel haigeks ja suri. See viivitas M. sõitu Riiga. Seal pandi nagu päris juhusliselt M. tõlgi Rose'ga revisjoni diskrediteeriv skandaal toime ja mees oli tegevusest kõrvaldatud. (See oli vist enne, kui korda läks revideerimist 6 kuuks seisma panna — v. allpool Koidula kiri). Teisele tõlgile,

Weizenbergile, ei saadud nii kergesti ligi. Sellele saadeti Shveitsist terve pakk keelatud kirjandust posti peale. Tagajärjed olid juba ette teada. See kõik oli teada ja andis mitmesugusteks arvamisteks asja. — Kadunud Dr. K. A. Hermann, kes Koidula ja Köhleri ringkonna soovil oma lehes tulevast revisjonist kirjutas (v. allpool Koidula kiri Hermannile) ja keda kõrgem vaimulik sellep. manitses (v. allpool V. Schulzi kiri Hermannile), sai ootamata viisil „Balti Föderalisti“ ja muud sellesarnast; said seda ka teised silmapaistvad eesti mehed. Noorele Grenzsteinile pandi pealegi kihvitamisplaan ette — arvatavasti Stryki õpilase ja ohvri Rothbergi poolt. Tartu mehed viisid niisugused asjad jalamaid politseisse; sellega oli neid ähvardav hädaoht seks pubuks kõrvaldatud. Löödi kuri-tegevusele kutsuvaid üleskutseid eesti meeste nimel seintele jne., ajalehed kahtlustasid eesti seltsa ja tegelasi jne. jne. — Need olid olud, mis „legendide“ ja „müütide“ tekkimist tingisid, legendide ja müütide tekkimist, millel tõsiasi aluseks ja mis oli ainuke võimalik seletus segastele sündmustele. Täheandame aga ka kohe, et Hurti poolehoidjate keskel selleaegsed avalikud kuriteod sagedasti Jakobsoni ja tema meeste arvele kirjutati (v. A. Arkiiv II, väljavõte Grenzsteini kirjutusest).

Nelja n d a k s peaks siin eestlaste endi keskel sel ajal liikuvatest separatistlikest mõttest kui kauge tuleviku unistustest kõnelema, mis ühel ajal (Shveitsi-)Balti, Ukraina j. t. föderatsiooniliste kavatsustega Türgi sõja järel tekkisid. Läänemere äärsete piirirahvaste iseseisvus või liit ehk föderatsioon oli siin üksikute inimeste unistus, ilma organisatsioonita Eestis, vahest ka Leedus ja Lätis; Poola muidugi välja arvatud, kus kui mitte liidu, siis iseseisvuse mõte kunagi ei ole kustunud ega ilma kindlate kandjateta olnud. Soome poolt liigutati vahest neid mõtteid ettevaatlikult meie meestele. Hermann oli selleks liig naiivmeelne, et temaga asjast tõsisemalt kõnelda (v. „Post.“ joonealune 1921. a.; nr. 133, Mõned märkused Dr. K. A. Hermann taskuraamatust 1880. a.; seal on soome ja eesti rahva kokkuhoidmist Vene riigi lagunemisel puudutatud.), C. R. Jakobsoni Soome sõidust ja kokkupuutumistest ning kõnelemistest mõõduandvate meestega ei ole kahjuks midagi lähemalt teada, kuigi kahelda ei ole, et ta seal ka „politikat tegi“. Kui nende ridade kirjutaja 1910. aastal kavatses selle asja kohta selgust muretseda (Grenzsteini Kodumaa korralduse ilmumise puhul), siis leidis hea sõber ja truu naaber võimalikuks ja tarvilikuks teda „Postimehe“

tutvuskonnas, kus vististi lähemaid teateid oleks leidunud, Vene shandarmiks tembeldada, sest et „politika-asjad teda huvitavad“. Sellega oli asjale ülepääsmatu takistus teele veeretatud. Alles kahe aasta pärast avaldati seda ja vabandati. Siis ei olnud kahtlustatul vähematki isu asjaga tegemist teha, ja nüüd on mehed, kes vahest asja tundsid, hauda varisenud ja vististi ka oma mälestused kaasa viinud. — Kui K. Masing omal ajal ütles, et Jakobson föderatsiooniasjast täiesti eemal seisnud, siis käib see sakste „Balti Föderatsiooni“ kohta. Enamusrahvaste kavatsused ei olnud siis kõne all, eraldi eestlaste separatistlikud mõtted. Ma ei eksi vist mitte, kui oletan, et mõtte kandjatel isegi kindlat programmi ei olnud välja töötatud või kirja pandud; ühendus teiste osalistega, naaberrahvastega, oli ka liiga nõrk. Vähemalt ei ole minule seesugust dokumenti silma puutunud ega teateid temast kõrva ulatunud¹⁾. On ainult suusõnaline traditsioon üldistes joontes, seegi vähestele tuntud. Kuna mõte kauge tuleviku unistus oli, siis ei liigutatud teda tõsiselt ja ta ei ulatunud ka kaugele. Kuid ometigi oli eespool-tähendatud parun Grumbkov Manasseini pool käinud eestlaste lahkpuüete pärast kaebamas, nimelt ühe mõisniku poolt moonameestelt kuulnud nalja või pilget ette tuues.

On arusaadav, et neil asjadel mõnedki kokku-ulatuse punktid on, mille pärast nad rahva mälestustes ka kokku on sulanud.

Mis lõpuks Andres Dido'sse puutub, siis polnud temal „Balti Föderatsiooniga“, mida ta mõõduandvate sakste kavatsuseks pidas, otsekohe midagi tegemist. Dido't huvitas palju enam sotsialism. Ühenduse pärast endise koolivenna Barkiga, kes Bakunini mõtteid kuulutas ja Läänemere rahvaste eraldamist Venest soovitas, pidi ta kannatama.

Siin on paras koht üht A. Grenzsteini peale tõstetud süüdistust tagasi tõrjuda. Omal ajal kõneldi Gri tutvuskonnas, et Gr-n kuidagi A. Dido väljasaatmises süüdi olevat ja mõlemad mehed sellep. teineteisele vaenulikud. Teatavaks saanud materjalist ei selgu vähematki niidikest, mis Dido vahejuhtumisest Gr-i juurde viiks. Lugesime

1) Siiski. Neil päevil kuulsin ustavast allikast, et Holst-Varese sündmuse puhul viimase paberitest nende läbipuistamisel midagi leitud, mida mõnel pool oleks võidud vahest programmiks pidada. See olnud Meie Isa palve tuntud paroodia: Meie isa, kes sa elad Viljandis. Püha olgu sinu nimi igale eestlasele. Sinu tahtmine sündigu mitte ainult Eesti, vaid ka Soome-, Läti-, Leedu- ja Poolamaal jne.

hiljuti Dido kirja omastele, mis sõbralikku läbikäimist mõlema emigrandi vahel viimasel ajal tunnistab. Gr-n võis ehk kaudselt Dido asjasse puutuda, näit. Mjassojeedovile antud kirjas föderatsiooni mõtet riivates.

Andres Dido, varjunimega A. Tulevik, sündis 20. aug. 1855 Helmes Riidaja vallas Toosi talus. Hiljemini rentisid D. vanemad (Hendrik ja Mai, sünd. Leinbok) Puide karjamõisa 6 aastaks ja tulid pärast seda Tartu-

Andres Dido.

maale Saare Vanamõisa rentnikuks. Andres oli siis 10-aastane. Poja õppimissoovidele vastu tulles panid vanemad Andrese Tartu gümnaasiumi. Sealt pidi ta mingisuguse sekelduse pärast kooliõpetajatega enne lõpetamist lahkuma. Elas peale seda maal vanemate pool Kudina vallas „Ilvese“ talus. Käis 1881. a. Tartumaa põllumeeste saadikuna Riias kubeneri lossis peetaval kongressil, mis ministeeriumi soovil väikepõllumeeste majapidamise puuduste selgitamiseks kokku kutsuti. Didol oli keegi preester vihamees (Joann Skoropostishnõi?), kellest eespool jutt oli.

Dido post käis Kudina mõisa kaudu ja tõi talle muu seas ka Shveitsist keelatud kirjandust, mille pärast ta 1882. a. kinni võeti. Kaks aastat ja 8 kuud istus D. uurimise all Tartus ja Riias. Siis tehti otsus: A. D. kui rahva üleskihutaja 2 aastaks Eesti, Liivi, Kura ja Peterburi kubermangust välja. Dido asus Kaasani elama. Dr. Weske soovitusel sai ta m-e de Corneti 3 poja juurde kodukooliõpetajaks. 1888 sõitis D. oma õpilastega Eesti kaudu Genfi; õppis sealses ülikoolis ja asus siis Pariisi elama. Viibis mõni aeg Londonis. Pariisis elatas ta ennast kirjatööst ja tundide andmisest. Suri Pariisis 30. augustil 1921. (Teated Dido õelt saadud.)

A. Dido oli pea kõigi kodumaa ajalehtede kaastööline ja kirjutas varjunime all „A. Tulevik“. Tema õe teate järele olevat ta algupärase külajutu „Koolmeister kui varas ja mõrtsukas“ kirjutanud. Pariisis olevat ta „Kalevipoega“ prantsuse keelde tõlkinud ja tema sisuga prantslasi tutvustanud (v. Revue de Traditions Populaires IX, lhk. 137—155). Ka jäänud tal Gogoli „Surnud hingede“ eestikeelne tõlge käsikirjas järele. — 1881 ilmus temalt A. S. Pushkini „Kitsi rüütel“ eesti keeles (v. Hermanni E. Kirj. Ajal. lhk. 527 ja täienduste lhk. 11). 1906. a. andis D. väikest ajakirja „Õigus“ välja, millest meie ainult nr. 2 tunneme. Lehe ülemisel veerel olnud lugeda: „Maa ja metsad tagasi!“ ja „Piirirahvad, ühinege!“... Viimasel ajal teinud ta ka piirirahvaste ühinemise mõttes tööd (M. M(artna), „Päeval.“ 231. nr. 1921. a.). Ütemaltoodud pilt näitab A. Didot „Õiguse“ ilmumise ajal, 1906. aastal.

Õiendame siin ka paar „A. A. II“ sattunud viga ära. Lhk. 30. märkus 1. tuleb Üxküll-Hildebrandi asemel Üxküll-Güldenbandt lugeda. — Lhk. 32 märkuses tähendatud Mjassojeedov, Novgorodi ringkonna-kohtu abiesimees, kellega A. Aan koos tennis, oli Tartus käinud M-i poeg, kes hiljemini senatisse üle viidud.

„A. Ark. II“ lhk. 42—46 toodud märgukirja asjus olgu tähendatud, et Dr. K. A. Hermanni taskuraamatus märkus leidub, mille järele „17. juunil 1881“ saadikutena keisri juures peale täh. kohal märgukirja lõpul ülesloetud saadikute veel järgmised isikud on olnud: J. Hurt, õpetaja, Peterburist; J. Köhler, prof., Peterburist; K. Romm, „Linda“ s. poolt; Al. Müller, „Vanemuise“ poolt ja P. Käbbi, Peterb. Eesti Käsitööl. Seltsi poolt.

A. Krusberg.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

Joh. Aavik: **Pundused uuemas Eesti luules.** Hind 75 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.

Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.

Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.

Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.

Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud trükk. Hind 50 mrk.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.

Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Hind 150 mk.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.

J. V. Jannsen. **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri.** Hind 50 marka.

Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 m.

Eino Leinõ: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. Hind 60 marka.

Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. Hind 40 marka.

G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste. Hind 75 marka.

Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk (Ilmumisel.)

„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920) ja XV (1921). Hind à 200 marka aastakäik.

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäike (I—IV, VI—IX), müüghind à 50 mrk.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Tartus, Gildi tän. 8.

„Postimehe“ trükk, Tartus.